

915.9303
ม271 ๕๐

นำชมโบราณวัตถุสถานใน อำเภอเมืองกำแพงเพชร
จังหวัด กำแพงเพชร

นายมะลิ โคนก้านทิยะ และนายพิทยา ดำเนินงาม เรียบเรียง

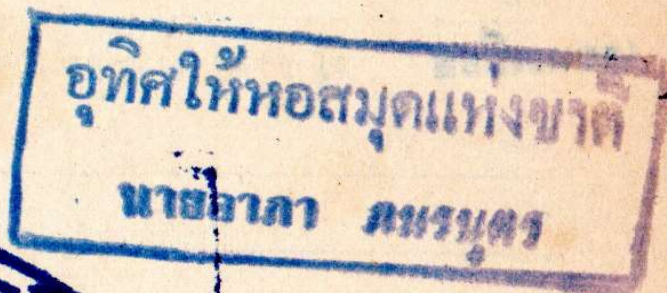
นำชมโบราณวัตถุสถาน
ในอำเภอเมืองกำแพงเพชร
จังหวัดกำแพงเพชร

นายมะลิ โคกสันเทียะ

และ

นายพิทยา ดำเนินงาม

เรียบเรียง

กรมศิลปากร

จัดพิมพ์

พ.ศ. ๒๕๑๓

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก

จันทบุรี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เลขห้อง จป

915.9303

เลขหมู่

๘271๔๐

เลขทะเบียน

๘ ๓๒ พ๒๗๓๕๐๖.

ศาสตราจารย์

ศาสตราจารย์

ศาสตราจารย์

ศาสตราจารย์

ศาสตราจารย์

สารบัญ

คำนำ

จังหวัดกำแพงเพชร ๑

ประวัติ ๕

โบราณสถานของเมืองกำแพงเพชร ๑๔

วัดพระแก้ว ๑๘

วัดพระธาตุ ๒๒

สระมนหรือบริเวณวังโบราณ ๒๓

ที่ทำการหน่วยศิลปากรประจำจังหวัดกำแพงเพชร—

และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร ๒๔

ศาลพระอิศวร ๒๕

กำแพงเมืองกำแพงเพชร ๒๖

วัดป่ามด ๒๘

วัดพระนอน ๒๙

วัดพระสี่อริยาบถ ๓๑

วัดสิงห์ ๓๓

วัดช้างรอบ ๓๔

บ่อสามหมื่น ๓๖

วัดอวาสใหญ่ ๓๗

วัดตึกพราหมณ์ ๓๘

วัดอวาสน้อย ๓๙

วัดช้าง ๔๑

วัดตะแบกกลาย ๔๒

วัดกิโลทัย ๔๒

วัดเจดีย์กลางทุ่ง	๔๓
วัดขุ่มกอ	๔๔
กำแพงบิ่อมทุ่งเศรษฐี	๔๔
วัดหนองพิกุล	๔๖
วัดหนองลังกา	๔๗
วัดพระบรมธาตุ	๔๘
เมืองนครชุม	๕๐
วัดโนนม่วง	๕๑
สระแก้ว	๕๒
สระคา	๕๒
สระเกา	๕๒
ถนนพระร่วง	๕๓
เมืองไตรตรึงษ์	๕๓
เทศกาล	๖๐
วันตรุษไทย	๖๐
สงกรานต์	๖๐
พิธีทอดผ้าป่าแถว	๖๑
งานนมัสการพระมหาธาตุวัดพระบรมธาตุ	๖๓
ตำนานท้าวแสนปม เรื่องเมืองไตรตรึงษ์	๖๔
เมืองไตรตรึงษ์	๖๖

คำนำ

กำแพงเพชร เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยสุโขทัย
สร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๐-๑๙๐๐ ชื่อเมืองกำแพงเพชร
ปรากฏชื่อเป็นครั้งแรก ในจารึกวัดพระมหาธาตุ และวัด
สระศรี ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรียกเมือง
กำแพงเพชรว่า “เมืองชากังราว” หรือ “ชาตงราวกำแพง
เพชร” มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง และเมืองพญามหานคร

เมืองกำแพงเพชร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำ
ปิง ส่วนทางฝั่งตะวันตก เป็นที่ตั้งของเมืองนครชุม ซึ่งมี
ชื่อปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัย ปัจจุบันเมืองนครชุมนี้
คงเหลือซากกำแพงเมืองอยู่แต่เพียงบางส่วน บางตอนได้
ถูกน้ำเซาะพังทลายไปหมดแล้ว

เนื่องจากเมืองกำแพงเพชรและเมืองนครชุม เป็น
เมืองลูกหลวงที่มีความสำคัญ ดังนั้นจึงมีโบราณวัตถุสถาน
ที่สวยงามอยู่มากมายทั้งสองฟากฝั่งลำน้ำปิง เช่น วัดพระแก้ว
วัดพระธาตุ วัดพระนอน วัดพระบรมธาตุ เป็นต้น ลักษณะ
สถาปัตยกรรมศิลปกรรมและการวางผังสิ่งก่อสร้างทางศาสนา
เป็นแบบเดียวกับสุโขทัยและศรีสัชนาลัย คือสร้างวัดไว้ใน

เมืองและนอกเมือง ส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา โดยทั่วไปสร้างขึ้นด้วยศิลาแลง เช่นเดียวกับที่เมืองศรีสัชชนาลัย

ความสำคัญของเมืองกำแพงเพชร นอกจากจะเป็นเมืองลูกหลวงในสมัยสุโขทัยแล้ว ยังเป็นเมืองที่มีโบราณวัตถุสถานที่สำคัญหลายแห่ง ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยโบราณกาล อันนับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลป และวัฒนธรรม แก่อนุชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี แม้ว่าปัจจุบันนี้สภาพของโบราณสถานส่วนมากของเมืองกำแพงเพชรอยู่ในสภาพทรุดโทรม รัฐบาลได้เล็งเห็นคุณค่าของศิลปกรรมต่าง ๆ ของเมืองกำแพงเพชร ที่จะต้องบำรุงรักษาไว้ให้เป็นมรดกของชาติสืบต่อไป จึงได้มอบให้กรมศิลปากร ทำการสำรวจขุดแต่งและบูรณะเรื่อยมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ แต่ได้หยุดชะงักไปชั่วคราวด้วยความจำเป็นบางประการ และมาเริ่มใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๒ สำเร็จเรียบร้อยไปเป็นส่วนใหญ่และคงจะดำเนินการต่อไปจนกว่าจะเสร็จสิ้นบริบูรณ์

ข้าพเจ้าได้ให้นายมะลิ โคกสนั่นเทียะ ช่างศิลปเอก และนายพิทยา ดำเต็นงาม ภัณฑารักษ์โท ประจำหน่วย

ศิลปากรที่ ๓ สุโขทัย เรียบเรียงนำชมโบราณวัตถุสถาน
เมืองกำแพงเพชร นายชิน อยู่ดี ภัณฑารักษ์พิเศษ ช่วยตรวจ
สอบแก้ไขเพิ่มเติม กับนายประพัฒน์ โยธาประเสริฐ ช่าง
ศิลปโท ออกแบบปก เพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ความรู้แก่นักเรียน
นักศึกษา และประชาชน หวังว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่
สนใจทั่วไป จึงขอขอบคุณต่อท่านผู้มีนามดังกล่าวนี้ด้วย

เจ้าอาภา

(เชอ สาริมาน)

กรมศิลปากร
กันยายน ๒๕๑๓

อุทิศให้หอสมุดแห่งชาติ

นายอาภา ภมรบุตร

นำชมโบราณวัตถุสถาน ในอำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดกำแพงเพชร เป็นจังหวัดที่น้ำท่วมถึงแห่ง
หนึ่ง ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถยนต์ ๔๘๒ กิโลเมตร
จังหวัดนี้มีพลเมือง ๓๐๗,๔๔๒ คน (พ.ศ. ๒๕๑๒)
พื้นที่ ๘,๙๕๔,๓๘๕ ตารางกิโลเมตร

เขตปกครอง ๔ อำเภอ คือ

๑. อำเภอเมืองกำแพงเพชร

พลเมือง ๑๑๘,๓๒๖ คน (พ.ศ. ๒๕๑๒)
พื้นที่ ๔,๒๔๘,๘๕๐ ตารางกิโลเมตร

เขตการปกครองมี ๑๒ ตำบล ๘๒ หมู่บ้าน คือ

๑. ในเมือง ๒. นครชุม ๓. ลานดอกไม้ม ๔. โกสัมพี
๕. หนองปลิง ๖. ไตรตรึงษ์ ๗. คณิต ๘. หนองคล้า
๙. นาบ่อคำ ๑๐. โป่งน้ำร้อน ๑๑. นิคมสร้างตนเองทุ่งโพธิ์
- ทะเล ๑๒. ไทรงาม

อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ แล้วแยกเข้าแม่น้ำปิง หน้าน้ำ
มีเรือยนต์รับส่งคนโดยสาร หน้าแล้งใช้เรือถ่อ

๒. โดยทางรถไฟสายเหนือ จากสถานีหัวลำโพง
พระนคร ลงที่สถานีนครสวรรค์ระยะทาง ๒๕๖ กิโลเมตร
แล้วโดยสารรถยนต์ไปตามทางหลวงแผ่นดินสาย ๔ (พหล-
โยธิน) ถึงจังหวัดกำแพงเพชร ระยะอีก ๑๑๔ กิโลเมตร
รวมเป็นระยะทาง ๓๖๐ กิโลเมตร

๓. โดยทางรถยนต์ จากพระนครไปตามถนนพหล
โยธิน ถึงจังหวัดกำแพงเพชรระยะทาง ๔๕๖ กิโลเมตร

๔. โดยทางรถยนต์ จากพระนครไปตามถนนพหล-
โยธิน เมื่อถึงวังน้อยเลี้ยวซ้ายไปตามจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ไปตามถนนสายอยุธยา-อ่างทอง-สิงห์บุรี-ชัยนาท ไปตาม
ถนนพหลโยธิน ผ่านจังหวัดนครสวรรค์ ถึงจังหวัดกำแพง-
เพชร ระยะทางประมาณ ๔๐๐ ก.ม. กิโลเมตร

๕. โดยทางเรือบิน จากสนามบินดอนเมือง ไปลง
ที่สนามบินตาก ออกจากสนามบินตากไปยังจังหวัดกำแพง-
เพชร ระยะทาง ๖๘ กิโลเมตร

ที่พัก มี ๑. โรงแรมราชดำเนิน อยู่ที่ริมถนนราชดำเนิน

๒. โรงแรมพินิจประภา อยู่สี่แยกต้นโพธิ์

ประวัติ ในจังหวัดกำแพงเพชรนี้มีเมืองเก่าหลาย
เมืองเช่น เมืองกำแพงเพชร, เมืองชากังราว, เมือง
นครชุม, เมืองไตรตรึงษ์, เมืองแปะ, เมืองเทพนคร,
เมืองคนที เป็นต้น

พิจารณาจากโบราณวัตถุโบราณสถานที่พบที่อำเภอ
เมืองกำแพงเพชร เมืองกำแพงเพชรน่าจะสร้างมากกว่า
๖๐๐ ปี ใครจะเป็นผู้สร้างนั้นยังไม่พบหลักฐาน ชื่อเมือง
กำแพงเพชรปรากฏเป็นครั้งแรกในจารึกวัดพระมหาธาตุ และ
วัดสระศรี ซึ่งจารึกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๖ ชื่อเมือง
ที่อยู่ใกล้กับชื่อเมืองกำแพงเพชรในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้มี
เชลียง, หุ่งย่าง, ปากยม, สองแคว ในกฎหมายเถียรบาลครั้ง
กรุงศรีอยุธยา ประกาศใช้ราว พ.ศ. ๑๙๐๑ ก็กล่าวถึงเมือง
กำแพงเพชร ว่าเป็นเมืองลูกหลวง และ เมืองพญามหานคร
เมืองกำแพงเพชรจึงน่าจะสร้างขึ้นก่อน พ.ศ. ๑๙๐๑

ส่วนชื่อเมืองชากังราวนั้น ปรากฏเป็นครั้งแรกใน
จารึกเขาสุนนุกูฏ ซึ่งจารึกเมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๕ ในจารึก
หลักเดียวกันนี้กล่าวถึงชื่อเมืองอื่นอีก มีเมืองสองแคว ปาก-
ยม พระบาง สุพรรณภาว นครพระชุม เมืองพาน เมืองราด

ชื่อเมืองนครชุมนั้น ปรากฏเป็นครั้งแรกในจารึกนคร
ชุม จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ชื่อเมืองที่กล่าวไว้ในจารึกหลัก
เดียวกันนี้ มีเมืองศรีสัชชนาลัย เมืองคนที เมืองพระบาง
เมืองเชียงทอง เมืองบางพาน เมืองฝาง

สมเด็จพระยาจักรีราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึง
เมืองทั้ง ๓ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ หน้า ๒๔๒-๓ ว่า “ข้าพเจ้าต้อง
อธิบายเรื่องเมืองซากังราวไว้ตรงนี้สักหน่อยหนึ่ง ด้วยยังไม่ได้
พบอธิบายในที่อื่น ว่าเมืองซากังราวเป็นเมืองไหนแน่ใน
ปัจจุบัน ในหนังสือพระราชพงศาวดารที่เกี่ยวกับเมืองซากัง-
ราวหลายแห่ง ในตอนแผ่นดินพระบรมราชาธิราชนั้นเป็น
อย่างมาก แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐออก
ชื่อเสียงซากังราวลงไปถึงแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ
ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบแผนที่เข้ากับเรื่องที่มีมาในพระราชพง-
ศาวดาร เห็นว่าเมืองซากังราวจะเป็นเมืองอื่น นอกจากเมือง
กำแพงเพชรทุกวันนี้ไม่ได้ และได้พบหลักฐานประกอบใน
พระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เรียกชื่อเมือง
ซากังราวกำแพงเพชรควบกันไว้ดังนี้ คำว่า ซากังราวนั้น
เชื่อได้แน่ว่าผู้คัดลอกเขียนผิดมาจากซากังราวนั่นเอง ที่เมือง

กำแพงเพชร ที่จริงมีเมืองตั้งติดต่อกันถึง ๓ เมือง เมือง ๑
อยู่ข้างฝั่งตะวันตก ยังมีพระมหาธาตุอยู่ เมืองนี้ข้าพเจ้าเข้าใจ
ว่าเป็นเมืองเดิมที่เรียกชื่อว่า “ชากังราว” ต่อมาสร้างขึ้นอีก
เมืองข้างฝั่งตะวันตก เมืองนี้เห็นชื่อในจารึกของพระมหา-
ธรรมราชา (ลิไทย) เรียกว่าเมืองนครชุม มีวัดวาอาราม
ใหญ่โต ซึ่งเป็นฝีมือสร้างกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี อยู่
หลายวัด ต่อมาเห็นจะเกิดเกาะขึ้นตรงหน้าเมืองนครชุม
สายน้ำเปลี่ยนไปทางทิศตะวันตก ทำให้เมืองนครชุมเป็นเมือง
ดอนไป จึงสร้างเมืองกำแพงเพชรเดิวนั้นขึ้นที่ริมแม่น้ำหน้า
เมืองนครชุม มีป้อมกำแพงแข็งแรงไว้สำหรับต่อสู้ข้าศึก
อยู่ตรงข้ามกับเมืองชากังราวเดิม ชาวใต้คงจะเรียกเมือง
ชากังราวอยู่ตามเดิมโดยมาก ไหฺรจึงใช้ชื่อนั้นจดลงในปุม
และพระราชกฤษฎีกาของสมเด็จพระรามาธิบดีจึงใช้ควบกัน
ทั้งสองชื่อใหม่”

หลักฐานด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดกำแพงเพชร
เท่าที่มีดังนี้

พ.ศ. ๑๙๐๐ มีชื่อเมืองนครชุมอยู่ในจารึกนครชุม

พ.ศ. ๑๙๐๑ ตรงกับรัชสมัยพระราชาธิบดีที่ ๑
(อุทุมพร) แห่งกรุงศรีอยุธยา และตรงกับรัชสมัยพระยาสิทธิไทย

แห่งกรุงสุโขทัย เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองพระยามหานคร
และเป็นเมืองลูกหลวง

พ.ศ. ๑๙๑๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จ
ไปเมืองเหนือ และได้เมืองเหนือทั้งปวง

พ.ศ. ๑๙๑๕-๑๙๒๕ มีชื่อเมืองชากังราว, เมือง
นครพระชุม ในจารึกเขาสุนทร

พ.ศ. ๑๙๑๖ มีชื่อเมืองกำแพงเพชร ในจารึกวัด
พระมหาธาตุ และ วัดสระศรี

พ.ศ. ๑๙๑๙ เสด็จไปเอาเมืองชากังราวได้

พ.ศ. ๑๙๒๑ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชา-
ธิราช เมืองกำแพงเพชรลดฐานะเป็นเมืองโท ขึ้นประแดง
เสนาภูขา มีออกญารามณรงค์สงครามรามภักดีอภัยพิชัยราม
นา ๑๐,๐๐๐ เป็นเจ้าเมือง

ในปีเดียวกันนี้ ตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราช-
หัตถเลขากล่าวไว้ว่า “เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้นนั้น
พระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลกออกมาถวายบังคม”

พ.ศ. ๑๙๔๓-๑๙๔๗ มีชื่อเมืองกำแพงเพชรใน
จารึกวัดตาเถรขี้หน้

พ.ศ. ๒๐๐๔ พระยาชะเลียงนำมหาราชมาเอาเมือง
พิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารถมิได้เมือง จึงยกทัพไป
เปรอเอาเมืองกำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้
เมือง และมหาราชก็เลิกทัพกลับไปเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๐๕๓ มีชื่อเมืองกำแพงเพชรกับชื่อเจ้าพระยา
ศรีธรรมโศกราช ในจารึกบนฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๐๖๑ สมเด็จพระไชยราชาเสด็จไปภาคเหนือ
ทรงทราบว่าพระนารายณ์เป็นขบถ จึงมีพระบรมราชโองการ
ให้จับกุมพระนารายณ์ฆ่าเสียในเมืองกำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๐๘๘ สมเด็จพระไชยราชาเสด็จไปเชียงใหม่
ทรงประทับที่เมืองกำแพงเพชรทั้งเมื่อเสด็จไปและเสด็จกลับ

พ.ศ. ๒๐๙๗ สมเด็จพระมหินทราชาธิราชกราบทูล
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชบิดาว่า เมืองกำแพงเพชร
เป็นทางกำลังศึก จะขอทำลายเมืองกำแพงเพชร กวาดเอา
ครอบครัวอพยพลงไปไว้ ณ กรุงศรีอยุธยา ถึงศึกมีมากก็จะ
ได้หย่อนกำลัง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงเห็นชอบด้วย
ทัพหลวงก็ตั้งยังอยู่ ณ เมืองนครสวรรค์ สมเด็จพระมหินทรา-
ชาธิราชก็ยกกองทัพขึ้นไปยังเมืองกำแพงเพชร ทัพหลวง
ตั้งค่ายท้ายเมือง พระยาศรีเป็นกองหน้าเข้าตั้งค่ายแถบคูเมือง

พ.ศ. ๒๑๐๗ พระเจ้าหงสาวดีตรัสให้นำันทสุกักราช-
สังคล้าถือพลหมื่นหนึ่งไปตั้งยังฉางอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๑๐๘ สมเด็จพระนเรศวรยกทัพจากเมือง
พิษณุโลกไปตีทัพนำันทสุกักราชสังคล้าที่เมืองกำแพงเพชร เพื่อ
ป้องกันมิให้นำันทสุกักราชสังคล้าอพยพชาวเมืองกำแพงเพชร
ไปพม่า นำันทสุกักราชสังคล้ารู้ข่าวก็เลิกพลม้าช้างไปจาก
เมืองกำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๑๐๙ สมเด็จพระนเรศวรตรัสให้เทครัวอพยพ
ชาวเมืองกำแพงเพชรรวมอยู่ด้วย ลงมายังกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๑๑๐ พระเจ้าหงสาวดีตรัสให้พระเจ้าเชียงใหม่
ยกทัพบกและทัพเรือรพลประมาณแสนหนึ่ง ลงมาทาง
เมืองกำแพงเพชร พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งทัพอยู่ได้ชั่วระยะเวลา
หนึ่งก็ยกเลิกกลับไป

พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าหงสาวดีดำรัสให้พระมหา-
อุปราชถือพลห้าหมื่นมาตั้งทำนา ณ เมืองกำแพงเพชร เมื่อ
ทัพพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งลงไปตีกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้แก่สมเด็จพระ
นเรศวร พระมหาอุปราชก็ตรัสให้พระเจ้าเชียงใหม่ตั้งอยู่
ที่เมืองกำแพงเพชรด้วย ความทราบถึงพระเจ้าหงสาวดี ก็
ตรัสให้พระเจ้าเชียงใหม่ออกจากเมืองกำแพงเพชร ไปจัด

เตรียมเสบียงอาหาร ณ เมืองเชียงใหม่ ต่อเดือนสิบสอง
พระเจ้าหงสาวดีจึงยกช้างม้า^๕รพมาโดยทางเชียงทอง และ
ชุมพลทางบกทางเรือทั้งปวง ณ เมืองกำแพงเพชร เมื่อทัพ
นั้นมาสมทบ จึงเคลื่อนทัพลงมายังนครสวรรค์ ทัพพระเจ้า
หงสาวดียกมาติดพระนครศรีอยุธยาถึง ๖ เดือน จนถึงหน้า
ฝน เห็นจะเอาพระนคร ฯ ไม่ได้จึงเลิกทัพกลับไป

พ.ศ. ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรด ฯ ให้
ตั้งพระยาสุรบทินทร ข้าหลวงเดิมเป็นพระยากำแพงเพชร
อยู่ครองเมืองกำแพงเพชร

พ.ศ. ๒๓๑๘ ทัพพม่า^๕มาตั้งอยู่เมืองตาก กรมการ
เมืองตากเมืองกำแพงเพชร เห็นว่าเหลือกำลังจะต่อสู้ ก็พา
ครัวหนีเข้าป่า และบอกลงมายังกรุงธนบุรีกราบทูลพระกรุณา
ให้ทราบ ต่อมาทัพพม่าที่ยกมายังเมืองกำแพงเพชรก็ถูกกอง
ทัพข้าหลวงไทยมอญออกโจมตีกลางทาง ทัพพม่ามี^๕ที่^๕รู้ตัว
แตกพ่ายไป

ศาสนา ศิลป และวัฒนธรรม ของเมืองกำแพงเพชร

จากโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในเมืองกำแพง
เพชร เป็นหลักฐานยืนยันว่า แต่เดิมชาวเมืองกำแพงเพชร

นับถือพุทธศาสนานิกายหินยาน บรรดาพระพุทธรูปที่ปั้นหล่อ
ขึ้นที่เมืองกำแพงเพชรเป็นศิลปะแบบหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์ท่าน
จัดไว้เป็นศิลปะสุโขทัย หมวดกำแพงเพชร ภาษาที่ใช้ก็คง
ใช้ภาษาไทยดังเช่นเมืองสุโขทัย นอกจากพุทธศาสนาแล้ว
ชาวเมืองยังนับถือศาสนาพราหมณ์ด้วย ดังที่พบรูปพระอิศวร
สัมฤทธิ์ที่ชาวเยอรมันลักตัดเศียรและพระหัตถ์ไป เมื่อ พ.ศ.
๒๔๒๙ แต่ภายหลังนำคืนมาได้ เทวรูปองค์นี้มีจารึกอยู่ที่
ฐานที่กล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ชาวเมืองกำแพง
เพชรมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ และได้ทำการซ่อมวัดวา
อาราม บุรณะเหมืองฝาย ฯลฯ

หลักฐานจากศิลปวัตถุที่พบ เช่น เครื่องประดับกาย
แหวนทองคำ และรูปดินเผาที่ปั้นขึ้นที่พบตามโบราณ
สถานต่าง ๆ ทำให้ทราบชีวิตความเป็นอยู่และการแต่งกาย
ของชาวเมืองกำแพงเพชรพอสมควร

อนึ่ง บริเวณเขาหลวงอำเภอพรานกระต่าย มีคนเคย
พบซากเตาถลุงเหล็กโบราณด้วย แหล่งแร่เหล็กที่พราน
กระต่ายเมืองกำแพงเพชรนี้ ปรากฏว่ามีชื่อมาแต่โบราณ
ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนที่ดาบฟ้าฟัน ดังนี้

นับถือพุทธศาสนานิกายหินยาน บรรดาพระพุทธรูปที่ปั้นหล่อ
ขึ้นที่เมืองกำแพงเพชรเป็นศิลปะแบบหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์ท่าน
จัดไว้เป็นศิลปะสุโขทัย หมวดกำแพงเพชร ภาษาที่ใช้ก็คง
ใช้ภาษาไทยดังเช่นเมืองสุโขทัย นอกจากพุทธศาสนาแล้ว
ชาวเมืองยังนับถือศาสนาพราหมณ์ด้วย ดังที่พบรูปพระอิศวร
สัมฤทธิ์ที่ชาวเยอรมันลักตัดเศียรและพระหัตถ์ไป เมื่อ พ.ศ.
๒๔๒๙ แต่ภายหลังนำคืนมาได้ เทวรูปองค์นี้มีจารึกอยู่ที่
ฐานที่กล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ (ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา) ชาวเมืองกำแพง
เพชรมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ และได้ทำการซ่อมวัดวา
อาราม บุรณะเหมืองฝาย ฯลฯ

หลักฐานจากศิลปวัตถุที่พบ เช่น เครื่องประดับกาย
แหวนทองคำ และรูปดินเผาที่ปั้นขึ้นที่พบตามโบราณ
สถานต่าง ๆ ทำให้ทราบชีวิตความเป็นอยู่และการแต่งกาย
ของชาวเมืองกำแพงเพชรพอสมควร

อนึ่ง บริเวณเขาหลวงอำเภอพรานกระต่าย มีคนเคย
พบซากเตาถลุงเหล็กโบราณด้วย แหล่งแร่เหล็กที่พราน
กระต่ายเมืองกำแพงเพชรนี้ ปรากฏว่ามีชื่อมาแต่โบราณ
ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนตีดาบฟ้าฟัน ดังนี้

โบราณสถานของเมืองกำแพงเพชร

เมืองกำแพงเพชรมีโบราณสถานกระจายกันอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำปิง ตัวเมืองกำแพงเพชรตั้งอยู่ด้านตะวันออก มีรูปยาวโอนไปตามลำน้ำปิง ภายในกำแพงเมืองมีโบราณสถานที่ได้ขุดแต่งและบูรณะไว้แล้ว ๕ แห่ง ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือมีโบราณสถานกลุ่มใหญ่ ซึ่งเป็นบริเวณอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร มีโบราณสถานขนาดใหญ่ ซึ่งปรากฏชื่อ ๑๒ แห่ง และที่ไม่ปรากฏชื่ออีกหลายแห่ง ด้านทิศตะวันออกของกำแพงเมืองมีโบราณสถาน ๒ แห่ง ฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิงเป็นที่ตั้งเมืองนครชุม ซึ่งถูกลำน้ำเปลี่ยนทางไหลเซาะตลิ่งพัง พื้นที่ภายในกำแพงเมืองกลายเป็นแม่น้ำเสีย ๑ ใน ๓ ส่วน ภายในเมืองมีวัดที่สำคัญคือวัดพระบรมธาตุ ซึ่งปรากฏตามศิลาจารึกว่า พระมหาธรรมราชาลิไทได้สร้างและบรรจุพระบรมธาตุไว้ และมีวัดเล็ก ๆ ซึ่งไม่ปรากฏชื่ออีก ๒ - ๓ แห่ง ภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้มีโบราณสถานที่สำคัญและปรากฏชื่อ ๕ แห่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสืออธิบายระยะทางล่อง

ลำน้าฟังคำว่า “วัดหลวงที่อยู่ในเมืองกำแพงเพชรนี้ผดกว่าที่อื่นๆ
อย่างประหลาดพึงพิจารณาเห็นในคราวนี้^๕อย่างหนึ่ง คือ ที่
สร้างเป็นหมู่ละ ๔ วัด หรือ ๕ วัด ล้วนมีพระอุโบสถพัทธ
สีมาต่างกัน แต่อยู่ติดต่อกันในบริเวณระเนียดศิลาแลงล้อมรอบ
เป็นอันเดียวกัน วัดหมู่ที่กล่าวมาล้วนอยู่ริมพระราชวังด้าน
ตะวันตกมีแต่ถนนคั่นกลางไม่เห็นมีที่สร้างกุฏิสงฆ์ เหตุไฉนจึง
สร้างเป็นหลายวัดติดต่อกันอยู่ในบริเวณอันเดียวกันเช่นนี้^๕น่า
พิศวง ลองคิดคาดเหตุ เห็นมีแต่ ๒ อย่าง คือ อย่าง ๑
พระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายพระองค์ ๑ สร้างไว้วัด ๑ แล้ว
พระองค์อื่นทรงศรัทธาสร้างต่อออกไป ถือกันเป็นธรรมเนียม
จนตลอดราชวงศ์พระร่วง หรือมี^๕ฉะนั้นอีกอย่างหนึ่งสร้างโดย
มีเหตุการณ์ดังมี^๕ข้าศึกมาตี ถ้ำรักษาเมืองไว้ได้ครั้งหนึ่งก็ขยาย
วัดอย่างแค้น^๕บนครั้ง ๑ เนื่องด้วยอิฐฐาน^๕ตงเฉพาะท้องที่
ตรงนั้น จึงสร้างวัดหลายวัดไว้ในบริเวณอันเดียวกัน เมือง
สวรรณโลกก็ดี เมืองสุโขทัยก็ดี วัดหลายวัดอยู่ในบริเวณ
อันเดียวกันเช่นนี้^๕ไม่เห็นมี”

วัตถุที่ใช้ในการก่อสร้าง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ ใช้ศิลาแลง
เป็นวัตถุก่อสร้าง นอกนั้นเป็นอิฐ วัตถุเชื้อประสานเป็น
ส่วนผสมของ น้าอ้อย ทราย ปูนขาว และหนังสัตว์ แล้ว

ผสมกับน้ำแฉะย่างไม้ที่ฝาดตำคดกเกล้าใช้ฉาบผิวหรือก่อยัด
 วัตถุก่อสร้างที่ต้องการความมั่นคง ส่วนภายในนั้นใช้ดินเหนียว
 ย่ำจนและเป็นเชื้อประสานระหว่างอิฐหรือศิลาแลง โครง
 หลังคาเป็นไม้มุงด้วยกระเบื้องเผา

ลักษณะของโบราณสถาน

โบราณสถานในเมืองกำแพงเพชรและนครชุมที่ตั้งอยู่
 บนสองฝั่งแม่น้ำปิง ส่วนมากเป็นวัดในพุทธศาสนา มักก่อ
 สร้างวิหารเป็นขนาดใหญ่ มีบันไดขึ้นลง วิหารทั้งด้านหลัง
 และด้านข้าง มีโบสถ์ขนาดย่อมอยู่ข้างวิหารหรือหน้าวิหาร
 ส่วนด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ หรือมณฑปตั้งพระพุทธรูป
 ลักษณะของเจดีย์อาจแบ่งเป็น ๓ แบบ คือ เจดีย์แบบสุโขทัย
 ทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์แบบหนึ่ง เจดีย์กลมรูประฆัง
 กว้างแบบลังกา ตอนล่างมีช้างรอบหรือรูปสิงห์ และเจดีย์
 ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม ลดชั้น มีรูประฆังกว้าง
 แบบลังกา อยู่ตอนบนอีกแบบหนึ่ง ส่วนมณฑปนั้น มี
 มณฑปพระสี่ริยาบถและมณฑปพระพุทธรูปนั่ง โบราณ
 สถานส่วนมากถูกทำลายโดยการขุดค้นหาของโบราณ ที่ยัง

อุทิศให้หอสมุดแห่งชาติ
นางฉาภา ภทรนศิริ

พระอิศวร สำนริด มีจารึกที่ฐาน

วัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร ขุดแต่งบูรณะแล้ว

๔๘๖ เจดีย์วัดพระธาตุ เมืองกำแพงเพชร

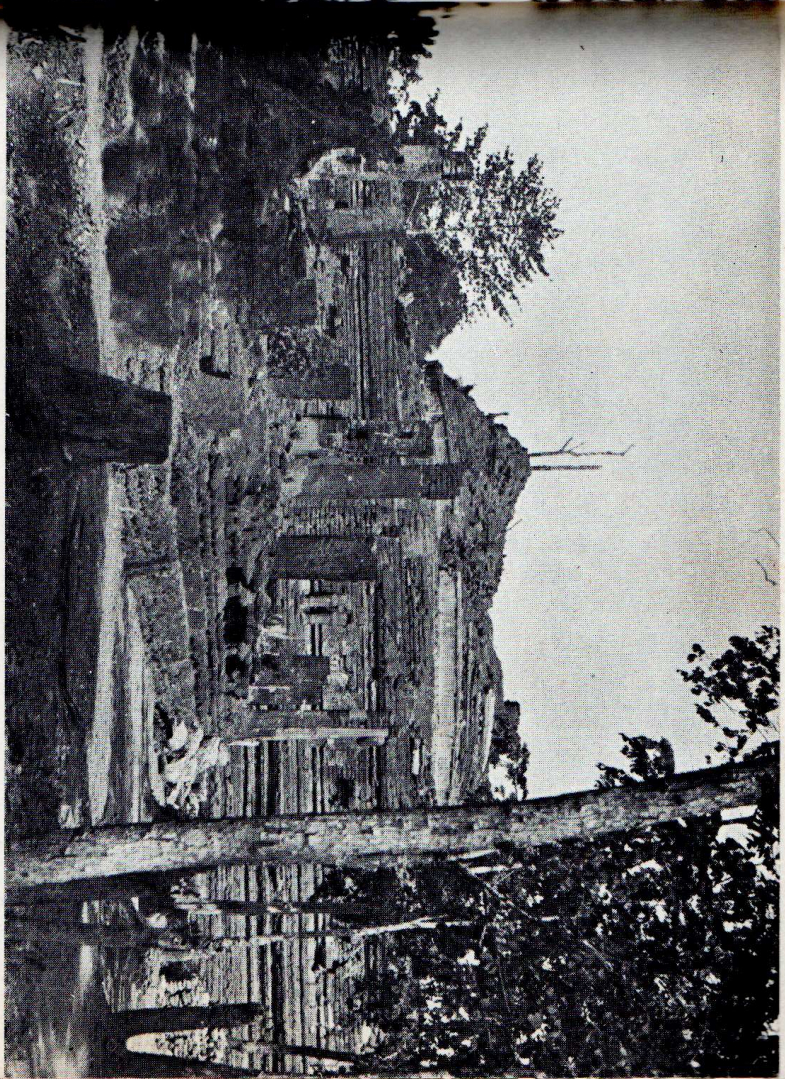
กำแพงเมืองกำแพงเพชร ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้บูรณะแล้ว

เจดีย์ใหญ่ วัดพระนอน เมืองกำแพงเพชร บูรณะแล้ว

พระพุทธรูปยืน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปยืน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

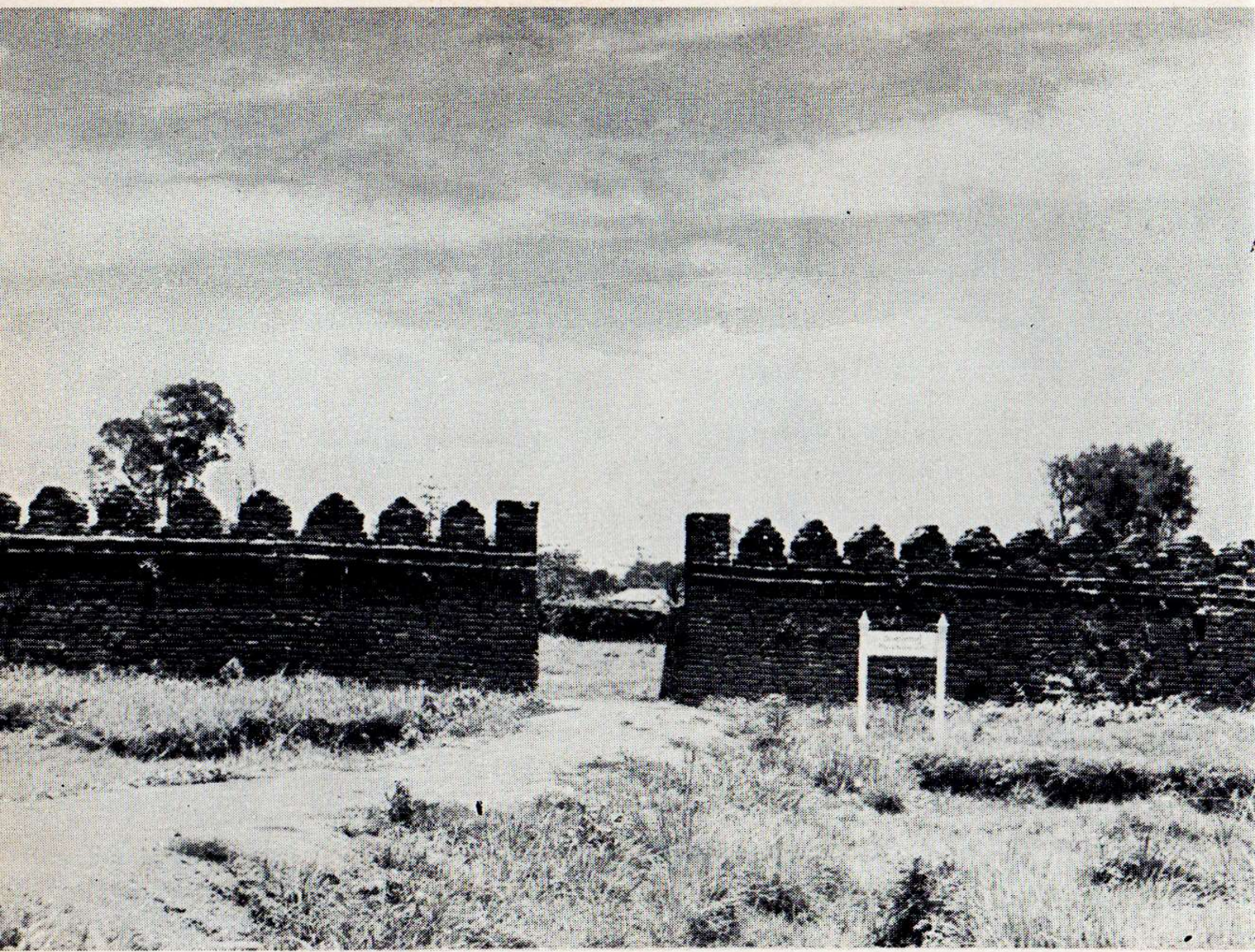
๔๔๔ ๔๔๔ ๔๔๔
มณฑปพระศรีอริยาบท วัดพระศรีอริยาบท เมืองกำแพงเพชร

ช้างรอบฐานเจดีย์ วัดช้างรอบ เมืองกำแพงเพชร

วิหารเจดีย์วัดอวาสใหญ่ บุตแต่งบูรณะแล้ว

ป้อมทุ่งเศรษฐี เมืองนครชุม กำแพงเพชร บรรณะแล้ว

๔๔๖๖
เจดีย์วัดวงพระธาตุ เมืองไตรตรังห์ กำลังบูรณะ

เจดีย์วัดพระปรางค์ เมืองไตรตรัง จ. กำแพงเพชร
ขุดแต่งแล้ว

ทรงรูปมีเหลืออยู่จำนวนน้อย จึงจะได้นำท่านชมโบราณสถาน
ทั้งภายในกำแพงเมืองและนอกเมือง เรื่องราวของโบราณ
บางแห่งได้คัดจากหนังสือเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕
เพื่อเปรียบเทียบด้วย แต่ถ้าท่านมีเวลาน้อยควรเลือกชม
โบราณสถานตามหมายเลข ๑ - ๒ - ๖ - ๘ - ๙ - ๑๑ - ๑๓
และ ๒๑ ตามแผนผังท้ายเล่ม ซึ่งใช้เวลาในการเที่ยวชม
โดยรถยนต์ประมาณ ๒ ชั่วโมง ดังนี้

ตัวเมืองกำแพงเพชรเก่า

ตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองปลิง และตำบลในเมือง
อำเภอเมืองกำแพงเพชร มีกำแพงศิลาแลงชั้นเดียว สูง
ประมาณ ๕ เมตร มีบ่อ ๑๐ บ่อ คูเมืองกว้างประมาณ
๓๐ เมตร กำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือยาว ๒๒๐
เมตร ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ยาว ๕๔๐ เมตร ด้านทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือยาว ๒,๔๐๓ เมตร ด้านทิศตะวันตก
เฉียงใต้ยาว ๒,๑๕๐ เมตร มีประตูเมือง ๑๐ ประตู ภายใน
กำแพงเมืองกำแพงเพชรและบริเวณใกล้เคียงมีโบราณสถานที่
น่าสนใจหลายแห่ง

๑. วัดพระแก้ว

วัดพระแก้วตั้งอยู่กลางเมืองกำแพงเพชร เป็นวัดที่สำคัญ อยู่ติดต่อกับบริเวณวัง เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย กำแพงวัดเป็นศิลาแลงกลมทั้งท่อน ปากสูง ๑.๐๐ เมตรเศษ แผนผังของวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนานไปกับกำแพงเมือง กำแพงวัดขาดเป็นตอน ๆ สิ่งทีก่อสร้างภายในใช้ศิลาแลงเป็นพื้น อิฐมีน้อย ตรงกลางของวัดมีพระเจดีย์กลมแบบลังกาองค์ใหญ่เป็นประธาน ฐานสี่เหลี่ยม ที่ฐานทำเป็นซุ้มคูหาโดยรอบมีสิงห์ยืนอยู่ในคูหา รวม ๓๒ ตัว แต่ชำรุดหมดเหลือแต่ซุ้มคูหา ถัดขึ้นไปมีซุ้มพระพุทธรูปนั่ง ๑๖ ซุ้ม องค์พระชำรุดเช่นเดียวกัน ถัดขึ้นไปที่ริมปากกระมังเป็นบัวหลังเบย สลักกลีบดงาม บัลลังก์บนมีซุ้มยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ เหนือบัลลังก์เป็นป्ली ยอดป्लीหัก ด้านตะวันออกของเจดีย์ประธานเป็นวิหาร ซำรุดเหลือแต่เสาศิลาแลงและฐานซึ่งยกพื้นเล็กน้อย กว้าง ๑๔.๐๐ เมตร ยาว ๒๔.๐๐ เมตร ต่อจากวิหารหน้า เจดีย์ประธานมีฐานศิลาแลง ยกพื้นสูงประมาณ ๒.๕๐ เมตร กว้าง ๓๒.๐๐ เมตร ยาว ๘๖.๐๐ เมตร บนฐานใหญ่นี้มีฐานบุษบกศิลาแลงอยู่บน

ฐานใหญ่ชิต้านตะวันตก ฐานบุษบกย่อมุมด้านละ ๙ มุม
 ขำรุค ต่อจากฐานมณฑปเป็นฐานเจดีย์ ต่อฐานเจดีย์เป็น
 ฐานโบสถ์ กว้าง ๑๔.๐๐ เมตร ยาว ๒๖.๐๐ เมตร แต่
 เสาและผนังทั้งหมด ยังเหลือแกนในเป็นศิลาแลงเป็นรูป
 พระประธานอยู่กลางโบสถ์

ต่อจากเจดีย์ประธานถัดไปทางตะวันตก มีกล่าวไว้ในหนังสือเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราช
 นิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า “ตอนนั้นไปเป็นวิหารโถงมีกำแพงแก้ว
 กำแพงก่อด้วยแลงแต่บันปูนเป็นรูปรามเกียรติ์ ทำให้เห็นได้
 ชัดว่าเครื่องแต่งตัวอย่างโบราณนั้นไม่ได้รุ่งผ้าแน่นแล้ว สวม
 กางเกง ๒ ชั้น ชั้นหนึ่งยาวหุ้มแข้ง ชั้นนอกเขินเพียง
 เข้าแล้วคาดผ้าปล่อยชายยาวลงมาทั้ง ๒ ชายจึงสวมเสื้ออย่าง
 น้อยซึ่งมีชายเสื้อทับผ้าคาด แล้วสวมเสื้อแขนสั้นทับอีก
 ชั้นหนึ่งในระหว่างชายเสื้อกับเสื้อแขนสั้นคาดเข็มขัด แต่
 หมวกจะเป็นอย่างไรพิจารณายังไม่เห็นชัด เพราะขำรุคมาก
 เวลาไม่พอ ผู้หญิงก็ดูเหมือนจะนุ่งผ้า ๒ ผืน คล้ายเทวรูป
 แต่ยังไม่เห็นชัด ในวิหารโถง ๆ นี้มีพระนอนแล้วมีเจดีย์
 องค์เล็ก ๆ รายอยู่ที่ฐานชุกชีรอบที่หน้ากระดาน และที่บัลลังก์
 พระเจดีย์เล็ก ๆ เรียงติดกันไปรอบมีผู้ไปสร้างพระองค์ใหญ่

หนึ่งอยู่ข้างหลังพระนอน หน้าพระเจดีย์เดิมขึ้นอีก ๒ องค์
 เห็นชัดว่าคงจะเติมภายหลัง เพราะเบียดเสียดกันมาก รูป
 พรรณก็เลวทราม วิหารโถงนี้คล้ายกันกับที่ท้ายวัดพระศรี
 สรรเพชญ์กรุงเก่าขึ้นอีก ในระหว่างเจดีย์และวิหารโถงนี้มี
 มณฑปตั้งพระพุทธรูปใหญ่ ๓ มณฑป แต่ไม่ใช่แถวเดียวกัน
 กลางถาลงไปหน่อยหนึ่ง บางที่จะสร้างแทรกเติมขึ้น พ้น
 จากหมู่วิหารใหญ่อีกห่อหนึ่งมีพระระเบียงล้อมรอบ พระ
 หน้าตาดนหนึ่งซึ่งรู้จักกันอยู่ และมีที่วัดเบญจมบพิตรหลาย
 องค์นั้น เดิมไม่ได้กล่าวกันว่า เป็นพระเมืองกำแพง บัดนี้
 รู้จักกันแล้วว่า พระหน้าตาเช่นนี้เป็นพระเมืองกำแพง ถัดนั้น
 ไปอีกหน่อยหนึ่ง มีกำแพงคั่น เขาเรียกต่างชื่อว่า เป็นวัด
 ช้างเผือก” และมีข้อความอีกตอนหนึ่งว่า “ชื่อวัดนี้ไม่ปรากฏ
 ถ้าเรียกตามลพบุรีก็เป็นวัดหน้าพระธาตุ ถ้าจะเรียกตาม
 กรุงเก่าว่าวัดศรีสรรเพชญ์ซึ่งยอมรับว่าจะเรียกวัดพระแก้วก็
 ได้ขึ้น เพราะเหตุที่มีในตำนานว่าพระแก้วได้เคยมาอยู่เมืองนี้
 ถ้าหากว่าได้มาอยู่ คงจะไม่ได้อยู่วัดอื่น คงอยู่วัดนี้เป็นแน่”
 ตามพระราชนิพนธ์ที่คัดมาขึ้นเป็นลักษณะของวิหารด้านหลัง
 เจดีย์ใหญ่กับซุ้มมณฑปและเจดีย์รายด้านหลัง บัดนี้ได้ถากถาง
 และขุดแต่งแล้ว ปรากฏว่าวิหารที่มีรูปรามเกียรติ์นั้นกระเทาะ

หลุกล่วงเป็นส่วนมาก ได้นำภาพที่หลุกล่วงบางส่วนแสดง
 อยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กำแพงเพชร และพระปุน^๕
 ภายในวิหารนั้นเป็นพระแบบอุทองยุคหลัง ต่อจากวิหารไป
 ทางด้านตะวันตก ตามพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสต้น ใน
 รัชกาลที่ ๕ ที่เรียกว่าวัดช้างเผือกนั้นมีเจดีย์ศิลาแลงยอดหัก
 ลักษณะเป็นเจดีย์กลมรูประฆังแบบลังกา ฐานกว้าง ๑๖.๐๐
 เมตร ที่ฐานมีคูหาตั้งรูปศิระช้างยืน แลเห็นแต่ขาหน้า ๓๒
 เชือก แต่ชำรุดแตกอยู่ข้างฐานเจดีย์ โดยรอบฐานเจดีย์ช้าง
 รอบ^๕นี้ มีเจดีย์รายเห็นแต่ฐาน ๒๑ ฐาน และมีระเบียงโดย
 รอบ ตรงหน้าเจดีย์ใหญ่ด้านตะวันออกมีพระบาทพระพุทธรูป
 ทำด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่ พระบาทยาว ๑.๔๐ เมตร สอบ
 ถามชาวบ้านที่เคยอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรมาแต่เดิมแล้วว่า เป็น
 พระยืนเรียกว่าสาวสิบห้าปี คำเรียกเช่น^๕นี้มักเรียกพระยืนที่
 สวยงามเหมือนสาวอายุสิบห้าปี ที่เมืองสุโขทัยและเมืองศรี
 สัชนาลัยก็เรียกเช่นเดียวกัน

อนึ่ง วัดพระแก้วเมืองกำแพงเพชร^๕ หลังจากขุด
 แต่งแล้วปรากฏว่า พบฐานเจดีย์แบบต่าง ๆ กัน รวม ๓๕
 ฐาน วิหารใหญ่และเล็ก ๘ วิหาร ฐานโบสถ์ ๓ แห่ง ซึ่ง

แสดงว่าเป็นวัดใหญ่และเป็นวัดสำคัญอยู่ภายในกำแพงเมือง
ดังเช่นวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยเก่า หรือวัดพระศรีสรรเพชญ์
ที่กรุงศรีอยุธยา

๒. วัดพระธาตุ

เป็นวัดใหญ่รองจากวัดพระแก้วที่อยู่ภายในกำแพง
เมืองเรียงจากวัดพระแก้วไปทางทิศตะวันออกมีเจดีย์ประธาน
ก่อด้วยศิลาแลงปนอิฐ ฐานสี่เหลี่ยมใหญ่กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร
ต่อจากฐานสี่เหลี่ยมเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยม ลดชั้นจนถึง
ปากระฆังเป็นบัวหลังเบี้ยสลักลึบ ต่อจากฐานบัวเป็น
บัลลังก์เป็นปล้องไฉนและปลียอดหัก ทางด้านตะวันออกของ
เจดีย์มีฐานวิหารใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงกว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว
๓๑.๐๐ เมตร บนฐานมีเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม ๔ แถว ๗ ห้อง
เสา ๒ แถว ๑ ห้อง มีบันไดขึ้นทางด้านหน้า มีระเบียงเชื่อม
กับวิหารใหญ่โดยรอบเจดีย์ประธาน บนระเบียงยังเหลือรูป
โกถนศิลาแลงเป็นแกนในพระพุทธรูปปูนปั้น อยู่ระหว่างช่อง
เสาบางตอน ตรงด้านหน้าวิหารด้านเหนือและด้านใต้มีเจดีย์
เจดีย์ด้านทิศเหนือชำรุดเหลือแต่ฐาน มีรูปทรงเหลืออยู่จน
ถึงยอด โดยรอบเจดีย์และวิหารมีกำแพงศิลาแลง กว้าง

๕๘.๐๐ เมตร ยาว ๕๗.๐๐ เมตร มีประตูทั้ง ๔ ด้าน
 วัดนี้ได้ขุดแต่งและบูรณะเจดีย์ใหญ่ เจดีย์รายด้านใต้แล้วเสร็จ
 เผยให้เห็นลักษณะการก่อสร้างและแผนผังของวัดพระธาตุ ซึ่ง
 มีลักษณะคล้ายแผนผังของวัดสระศรีที่เมืองสุโขทัยเก่า แต่
 ลักษณะการก่อสร้างเจดีย์เป็นแบบกำแพงเพชร มีผู้เล่าว่ามี
 ผู้ขุดได้ลานเงินไปจากวัดนี้ข้อความตอนหนึ่งว่า “ต่อมา
 เมื่อข้าศึกถอยกลับไปหมดแล้ว เจ้าสร้อยแสงดาวซึ่งมาบวช
 จำพรรษาอยู่ที่วัดนี้ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่” ข้อความ
 ตามจารึกบนลานเงินนี้ไม่ทราบศักราชหรือเห็นลักษณะตัว
 อักษร จึงไม่ทราบว่า เป็นสมัยใด

๓. สระมน หรือบริเวณวังโบราณ

ด้านเหนือวัดพระแก้วมีกำแพงดินสี่เหลี่ยม อยู่เกือบติด
 กำแพงเมืองด้านเหนือ ภายในกำแพงมีคูล้อม ๓ ด้าน ตรง
 กลางขุดสระกลม ซึ่งเรียกกันว่าสระมน เป็นที่เข้าใจกันว่า
 บริเวณสระมนนี้เป็นวัง ส่วนปราสาทราชฐานไม่มีเหลืออยู่
 เลย เมื่อขุดลอกสระและตกแต่งบริเวณ พบฐานศิลาแลงบาง
 ตอน และได้พบกระเบื้องมุงหลังคาตกหล่นอยู่ทั่ว ๆ ไป

หนึ่ง บริเวณที่ตั้งวังของเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัยและเมืองกำแพงเพชร ไม่ปรากฏว่ามีสิ่งก่อสร้างที่ผนังและเสาเป็นอิฐหรือศิลาแลงทั้งการก่อสร้างโบสถ์วิหาร ซึ่งเป็นปูชนียสถานในทางศาสนา การก่อสร้างที่เป็นตึกโดยใช้อิฐหรือศิลาแลงมาก่อเป็นที่ย่อยอาศัย นอกจากกุฏิสงฆ์แล้ว การก่อสร้างพบครั้งแรกที่เป็นตึก ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่นพระราชวังที่เมืองลพบุรี

๔. ที่ทำการหน่วยศิลปากรประจำจังหวัดกำแพงเพชร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

หน่วยศิลปากรประจำจังหวัดกำแพงเพชร ตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวัดพระแก้วตามแนวกำแพงเมืองกำแพงเพชร ระหว่างโรงเรียนชายและโรงเรียนสตรี เป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เรียกว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร เป็นที่แสดงโบราณศิลปวัตถุสมัยต่าง ๆ ของเมืองกำแพงเพชรได้รวบรวมโบราณวัตถุศิลปวัตถุ ซึ่งขุดค้นได้ที่เมืองกำแพงเพชรและที่มีผู้มอบให้เพื่อเป็นสมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โบราณวัตถุส่วนมากเป็นลวดลายปูนปั้น และลวดลายดินเผา เศียรพระพุทธรูป เครื่องสังกโลก

ลวดลายดินเผาเป็นรูปยักษ์ เทวดาและมนุษย์ซึ่งใช้ประทับ
ฐานเจดีย์หรือติดตั้งตามฐานวิหาร ท่านผู้สนใจจะขอเข้าชม
ได้ในเวลาราชการ เปิดในวันพุธถึงวันอาทิตย์ ปิดวันจันทร์
วันอังคาร และวันหยุดราชการ

๕. ศาลพระอิศวร

ศาลพระอิศวรตั้งอยู่ด้านตะวันออกของที่ตั้งหน่วย
ศิลปากร ด้านหลังศาลจังหวัดเป็นฐานก่อด้วยศิลาแลงรูป
สี่เหลี่ยมยกพื้นสูง ๑.๕๐ เมตรเศษ มีบันไดขึ้นด้านหน้าบน
ฐานนี้มีฐานชุกชีอยู่ เดิมเป็นที่ตั้งเทวรูปพระอิศวรสัมฤทธิ์
รูปพระนารายณ์และรูปพระอุมา รูปพระอิศวรนี้ในรัชกาลที่ ๕
ชาวเยอรมันมาเที่ยวเมืองกำแพงเพชร ได้ลักตัดเศียรและ
พระหัตถ์ส่งลงเรือไปกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ เจ้าเมือง
กำแพงเพชรได้บอกเข้าไปทางกรุงเทพฯ จึงโปรดให้ขอ
พระเศียรและพระหัตถ์คืน ปัจจุบันจัดองค์พระอิศวรตั้งแสดง
อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เทวรูปองค์นี้ที่ฐานมีจารึกบอกว่า เจ้าพระยาศรี
ธรรมโศกราช ให้สร้างเทวรูปองค์นี้ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓
ซึ่งมีข้อความโดยย่อ ว่าด้วยเรื่องสร้างเทวรูปพระอิศวรให้

ครองสัตว์สี่ตีน สองตีนในเมืองกำแพงเพชร ได้ซ่อมพระราชอุทยาน
ทั้งในและนอกเมือง ซ่อมถนน ซ่อมแม่ไตรที่บางพร้อ ห้าม
มิให้ขายวัวแก่ละว้า ไม่ให้เอาข้าวเปลือกในยุ้งไปทำข้าวปลุก
และท่อน้ำที่ไปพระยาร่วงทำไว้ถูกดินถมศูนย์หายได้ซ่อมเป็น
นาเหมืองนาฝายตั้งแต่ก่อน สุกท้ายได้ถวายพระราชกุศลแด่
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์

๖. กำแพงเมืองกำแพงเพชร

กำแพงเมืองเป็นกำแพงชั้นเดียวสร้างเป็นเชิงเทิน มี
๒ ตอน ๆ ล่างเป็นมูลดินสูงขึ้นไป ๓-๔ เมตร ตอนบนก่อ
ด้วยศิลาแลงเป็นเชิงเทินมีใบเสมาและเจาะที่ตรงใบเสมาตอน
ล่างเป็นที่มองดูข้าศึก เสาตอนที่เหลือให้เห็นเป็นแบบอย่าง
อยู่ที่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของมุมกำแพงเมือง น่าเสียดาย
ที่เมื่อราว ๒๐ กว่าปีมาแล้ว มีผู้รื้อเสมาศิลาแลงไปก่อกำแพง
เรือนจำเสีย จึงมีเหลือให้เห็นในบัดนี้ไม่มากนัก

กำแพงเมืองของกำแพงเพชรนี้ โอบโค้งไปตามลำน้ำ
แม่ปิง ด้านนอกของกำแพงเมืองมีคูน้ำโดยรอบ ปัจจุบันยัง
ขังน้ำอยู่ตรงคูเมืองด้านทิศเหนือ กำแพงด้านทิศตะวันตก
เฉียงเหนือยาว ๒๒๐.๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

ยาว ๕๔๐.๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือยาว
 ๒,๔๐๓.๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ยาว ๒,๑๕๐.๐๐
 เมตร กำแพงด้านทิศใต้ตั้งแต่มุมกำแพงด้านทิศตะวันออก
 เฉียงใต้ ได้ถูกทำลายถมคูเมืองยาว ๔๗๕.๐๐ เมตร รวม
 ๕ ทั้งประตูที่มีชื่อเรียกมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า ประตูน้ำอ้อม
 ๘ ก็ถูกทำลายถมคูเมืองเช่นเดียวกัน ประตูและบ่อน้ำที่เหลืออยู่
 ปัจจุบันนั้นนับจากประตูที่ถูกทำลายถมคูเมืองไปทางทิศตะวันตก
 เฉียงเหนือ คือประตูน้ำอ้อม ประตูบ้านโนน ประตูคัน
 ประตูเจ้าอินทร์เจ้าจันท์ ข้างประตูมีบ่อน้ำ ชื่อบ่อน้ำเจ้าอินทร์
 และตรงด้านสกัดของกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
 มีประตูอยู่กลาง ๑ ประตู เรียกว่า ประตูหัวเมือง ตรงมุม
 กำแพงด้านนี้มีบ่อน้ำถมกำแพงเหลือทั้งสองมุม ต่อจากมุม
 กำแพงด้านเหนือไปทางด้านทิศตะวันออกมีประตูฝัออก บ่อน้ำ
 เพชร ประตูสะพานโคม ซึ่งเป็นประตูที่ถนนสายกำแพง
 เพชรไปพราณกระต่ายตัดผ่าน ต่อจากประตูสะพานโคมถึง
 ประตูวัดช้าง มีบ่อน้ำขวางหน้าประตูอยู่ แล้วถึงประตูเตาอิฐ
 มุมกำแพงด้านตะวันออกเฉียงใต้มีบ่อน้ำอยู่ตรงมุมกำแพงเช่น
 เดียวกัน แต่ถูกทำลายออก ๑ บ่อน้ำ ระหว่างกลางกำแพงมี
 ประตูอยู่ ๑ ประตู เรียกว่าประตูท้ายเมือง ภายในกำแพงมี

โบราณสถานที่ยังปรากฏชื่อ ๕ แห่ง ดังได้กล่าวมาแล้ว และที่ไม่ปรากฏชื่ออีกหลายแห่ง อาคารซึ่งเป็นของใหม่และตั้งอยู่ในกำแพงเมืองมีศาลากลางจังหวัดกำแพงเพชรอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ศาลจังหวัด โรงเรียนสตรี โรงเรียนชายประจำจังหวัด โรงเรียนการช่าง และโรงเรียนอนุบาล สถานที่ราชการเหล่านี้ ได้กันไว้ตอนหนึ่งต่างหากมิได้ปะปนกับโบราณสถาน ในกาลต่อไปก็ไม่ควรจะให้มีการก่อสร้างสิ่งใดเพิ่มขึ้นใกล้โบราณสถาน นอกจากที่มีอยู่แล้ว

๗. วัดป่ามด

ออกนอกกำแพงเมืองตรงประตูสะพาน โคมด้านทิศเหนือไปตามถนนกำแพงเพชร-พรวนกระต่ายประมาณ ๓๐๐ เมตร ตามถนนเดิมจะพบวัดอยู่ทางซ้ายมือ เรียกว่าวัดป่ามด วัดนี้ยังไม่ได้ขุดแต่งและบูรณะ พื้นที่ทั่ว ๆ ไปยังเป็นป่าปกคลุมอยู่ โบราณสถานมีเจดีย์กลมแบบลังกา ด้านหน้าเป็นฐานเจดีย์ราย ๔-๕ แห่ง มีกำแพงล้อมรอบ ต่อจากกำแพงด้านหน้าเป็นโบราณสถานอีกหมู่หนึ่ง มีฐานเจดีย์และฐานวิหารและเจดีย์รอบอีก ๗ ฐาน มีกำแพงรอบเช่นเดียวกัน

๘. วัดพระนอน

ต่อจากวัดป่ามัตไปทางเหนือประมาณ ๑๕๐ เมตร มี
วัดใหญ่วัดหนึ่งซึ่งได้ขุดแต่งและบูรณะไว้แล้วเรียกว่า วัด
พระนอน วัดนี้มีกำแพงศิลาแลงปักตั้งล้อมไว้ทั้ง ๔ ด้าน
ด้านหน้าวัดตรงขวามือมีบ่อน้ำสี่เหลี่ยมมีน้ำขัง ข้าง ๆ บ่อ
มีห้องอาบนํ้าและศาลาหน้า ฐานและเสาเป็นศิลาแลง ด้านซ้าย
มือเมื่อเดินไปตามทางขึ้นบริเวณลานวัดที่ปูด้วยศิลาแลงถึง
หน้าประตูวัด จะพบเศษรูปสิงห์ปูนปั้น ซึ่งขุดค้นได้วาง
อยู่หน้าโบสถ์ ฐานโบสถ์เป็นศิลาแลงยกพื้นสูง ๘๐ เซนติ-
เมตร มีบันไดขึ้นโบสถ์ด้านหน้าด้านหลังด้านละ ๒ บันได ฐาน
กว้าง ๑๔.๐๐ เมตร ยาว ๓๐.๐๐ เมตร มีมุขเด็จทั้งหน้า
และหลัง มีเสา ๔ แถว ๕ ห้อง ๒ แถว ๒ ห้อง เสาโบสถ์
ทำด้วยศิลาแลงแท่งใหญ่ ๆ รูป ๘ เหลี่ยม เสาที่เหลื่ออยู่
สลักเป็นรูปเทพพนมและอื่น ๆ ประกอบบลวดลายสวยงาม
ด้านหลังโบสถ์เป็นวิหารพระนอนรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๒๕.๐๐
เมตร มีเสา ๖ แถว ๖ ห้อง ผนังเจาะเป็นช่องลูกกรงยาวๆ
เสาวิหารรูปสี่เหลี่ยมทั้งแท่งขนาด ๑.๐๐ x ๑.๐๐ เมตรเศษ
ยาว ๔-๕ เมตร เป็นของใหญ่โตที่หาได้ยากแห่งหนึ่ง
ตรงกลางวิหารมีผนังศิลาแลงใหญ่ มีฐานชุกชีเป็นที่สร้าง

พระนอนขนาดใหญ่แต่ถูกขุดกันทำลายจนเหลือแต่ฐาน ด้าน
หลังพระนอนเป็นฐานพระนั่ง ต่อจากวิหารพระนอนไปทาง
ทิศตะวันตกจะพบเจดีย์ก่อด้วยศิลาแลงใหญ่ ฐานสี่เหลี่ยม
กว้าง ๒๐.๕๐ เมตร ตอนบนเป็นฐานเชิงแปดเหลี่ยม ๓ ชั้น
แล้วจึงถึงฐานบัวกลมบัวกลาและบัวปากกระหมี่ รูประฆังพอง
งามน่าดู ตอนบนเป็นบัลลังก์ยอดหัก ด้านหลังเจดีย์เป็นซุ้ม
พระมีวิหารขนาดย่อม อยู่ข้างหน้าและมีฐานเจดีย์รายอีก
๑๗ ฐาน นับเป็นวัดใหญ่วัดหนึ่งในหมู่ธรรมาสน์

วัดนี้ในหนังสือเสด็จประพาสต้นรัชกาลที่ ๕ ได้ทรง
พระราชนิพนธ์ไว้ว่า “จะว่าด้วยวัดพระนอนนี้วิหารหน้า
ใหญ่มาก แต่โถรมไม่มีอะไรอัศจรรย์ ในทักษิณชั้นล่างตั้ง
สิ่งเหมือนเห็นจะมากู้ แต่เดี๋ยวนี้เหลือ ๒ ตัว ชั้นกลางเป็น
วิหาร ๕ ห้องกันไว้ข้างหน้า ๒ ห้อง ข้างหลัง ๒ ห้อง เหมือน
วิหารพระศาสดาวัชรนิเวศและวิหารพระอัฐารศวัตสระเกษ
แต่ใหญ่มาก เสาใช้แลงท่อนเดียว เป็นเสาสี่เหลี่ยมสูงใหญ่
ห้องข้างหน้ามีพระนอน ห้องข้างหลังมีพระนั่ง ๒ องค์ ชั้น
หลังเป็นเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยมระฆังกลมรูปแจ่มมาก เกือบ
จะสู้เจดีย์กลางถนนเมืองอย่างกุ่มได้ ยังดีไม่ชวนชวนใจ
เหตุด้วยพื้นเป็นแลงแข็งไม่ต้องทำราก ชั่วแต่ยอดหัก แต่ที่

เหลืออยู่บัดนี้สูง ๑๕ วา ที่หน้าเจดีย์นมที่บูชาเป็นศาลาหลังคา ๒ ตอน ลักษณะเดียวกับที่ทูลกระหม่อมไปสร้างไว้ในที่ต่าง ๆ ต่อไปข้างหลังเป็นฐานโบสถ์ และมีวิหารอะไรอีกหลังหนึ่งชำรุดมากดูไม่ออก เป็นวัดใหญ่มาก แต่จะเรียกว่าวัดพระนอนก็ควร เพราะมีพระนอนเป็นสำคัญ”

๙. วัดพระสี่อิริยาบถ

ต่อจากวัดพระนอนไปทางทิศเหนือในแนวกำแพงวัดติดต่อกันถึงวัดพระสี่อิริยาบถ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่าวัดพระยืน วัดนี้มีบ่อน้ำและที่อาบน้ำอยู่หน้าวัด เช่นเดียวกับวัดพระนอน กำแพงวัดเป็นศิลาแลงปักตั้งล้อม ๔ ด้าน มีทางเข้าประตูด้วยศิลาแลงมีศาลาโถงปลูกคร่อมทางเดินเป็นศาลากว้าง ๖ เมตร ยาว ๑๑ เมตร เป็นเสา ๔ แถว ๕ ห้อง ต่อจากศาลาหน้าวัดมีประตูเข้าไปในบริเวณวัดแล้วถึงฐานศิลาแลงใหญ่ ยกฐานสูงประมาณ ๒.๐๐ เมตร มีเสาปลูกทรงเป็นศิลาแลงเหลี่ยมและมีทับหลังลูกกรงเตี้ยๆ สูงประมาณ ๖๐ ซม. อยู่โดยรอบฐานนี้มีบันไดขึ้นด้านหน้า ๒ บันได ด้านข้าง ๒ บันได และด้านหลังอีก ๒ บันได บนฐานวิหารกว้าง ๑๗.๐๐ เมตร ยาว ๒๙.๐๐ เมตร ย่อมุขเด็จทั้งหน้าและ

หลัง เสาวิหารที่อยู่บนฐานเป็นเสา ๔ แถว ๕ ห้อง ๒ แถว
หน้าและหลัง ๒ ห้อง รวม ๗ ห้อง ที่ฐานซุกซิมียรอยต่ง
พระพุทธรูปนั่งด้านหลังวิหารมีบันไดลงติดต่อกับมณฑปพระสี
อริยาบถโดยรอบมณฑปกำแพงแก้วเตี้ย ๆ เหลือแต่ฐาน มี
ประตูเข้าด้านข้าง ๒ ข้าง และด้านหลังมณฑปกว้าง ๒๕,๐๐
เมตร เป็นมณฑปสี่หน้า ด้านหน้ามีพระพุทธรูปลีลา ด้าน
ข้างเหนือมีพระพุทธรูปนอนหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก
ด้านข้างใต้มีพระพุทธรูปนั่ง พระพุทธรูปปูนปั้นทั้ง ๓ ด้าน
ที่กล่าวมาแล้วชำรุดเหลือซากพอเป็นรอยให้ดูว่าเป็นพระ
พุทธรูปเท่านั้น ด้านหลังทางทิศตะวันตกเป็นพระพุทธรูป
ปูนปั้นยืนยกพระหัตถ์ซ้ายสูงประมาณ ๕.๐๐ เมตร ยังเหลือ
รูปอยู่จนถึงพระเศียร ซึ่งลักษณะก็เป็นพระพุทธรูปสมัย
สุโขทัยหมวดกำแพงเพชร โครงหลังคามณฑปนี้พังทลายหมด
จึงไม่ทราบว่าหลังคาจะขึ้นรูปอย่างใด เมื่อชุดแต่งพบเศษ
กระเบื้องตกหล่นอยู่ทั่วไป คงมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา

มณฑปพระสีอริยาบถของเมืองกำแพงเพชรมีการวาง
ที่ตั้งพระพุทธรูปไม่เหมือนกับที่วัดพระเชตุพนเมืองสุโขทัยเก่า
โดยที่วัดพระเชตุพน พระพุทธรูปลีลาและพระพุทธรูปยืนอยู่
ตรงกันกับวัดสีอริยาบถ แต่พระพุทธรูปนอนอยู่ด้านใต้ หัน

พระเศียรไปทางทิศตะวันตกและพระพุทธรูปนั่งอยู่ด้านเหนือ
 ที่วัดพระพายหลวงที่เมืองสุโขทัยเก่า พระพุทธรูปนอนอยู่
 บนวิหารต่างหาก ส่วนพระพุทธรูปลีลาพระพุทธรูปยืนนั้น
 อยู่ริมถนนที่หน้า วัดพระเชตุพนหรือวัดพระศรีอริยาบถ
 พระพุทธรูปนั่งนั้นแยกไปอยู่ด้านหลังมณฑปที่หน้าเจดีย์ วัด
 พระศรีอริยาบถนั้นพบรูปนารายณ์ทรงครุฑขนาดใหญ่มาก ตาม
 ที่กล่าวถึงไว้ในหนังสือเสด็จประพาสต้นนั้น ปัจจุบันหลุดร่วง
 หหมดจนไม่เหลือทรากรอยู่เลย ภายในกำแพงแก้วมีฐานเจดีย์
 รายแบบต่าง ๆ กันอยู่ ๑๗ ฐาน บางองค์มีรูปทรงเหลืออยู่
 พอเป็นเค้าบ้าง ด้านหลังมณฑปมีฐานวิหาร ชูตแต่งแล้ว
 ๒ วิหาร ด้านใต้ของวิหารใหญ่มีโบสถ์ขนาดเล็กฐานกว้าง
 ๖.๐๐ เมตร ยาว ๑๒.๐๐ เมตร และมีบ่อน้ำกรุด้วยศิลา
 แลง ๒ บ่อ

๑๐. วัดสิงห์

ถัดจากวัดพระศรีอริยาบถไปทางทิศเหนือประมาณ
 ๑๐๐ เมตร จะพบวัดพระสิงห์ซึ่งเป็นวัดขนาดย่อมยังไม่ได้
 ชูตแต่งและบูรณะ กำแพงเป็นศิลาแลงโดยรอบ ภายในเป็น
 ฐานเจดีย์มีซุ้มพระ ๔ ทิศ ฐานเจดีย์กว้าง ๑๑.๐๐ เมตร

สี่เหลี่ยม มีเจดีย์ราย ๔ มุม ด้านหน้าเจดีย์ใหญ่มีฐานโบสถ์กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๓๐.๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนฐานอีกชั้นหนึ่งซึ่งกว้าง ๒๓.๐๐ เมตร ยาว ๔๒.๐๐ เมตร ด้านทิศใต้มีฐานวิหารใหญ่ ๑ วิหาร และขนาดย่อมอีก ๑ วิหาร ภายในวัดมีบ่อน้ำ ๒ บ่อ เป็นบ่อกรุด้วยศิลาแลง

๑๑. วัดข้างรอบ

วัดข้างรอบเป็นวัดใหญ่ตั้งอยู่บนเนินสูง มีพระเจดีย์ใหญ่ตั้งอยู่กลางลาน ฐานเจดีย์กว้าง ๓๑.๐๐ เมตรสี่เหลี่ยมที่ฐานเป็นรูปช้างครึ่งตัวเห็นแต่ ๒ ขาหน้า หันศีรษะออกจากฐาน รายรอบเจดีย์ เป็นช้างทรงเครื่องจำนวน ๖๘ เชือก ระหว่างช้างมีลายปูนปั้นเป็นรูปใบโพธิ์ กับมีรอยตั่งรูปยักษ์และนางรำติดอยู่ แต่ชำรุดหักเห็นไม่สมบูรณ์ ทางขึ้นไปบนชั้นฐานทักษิณมีบันไดสี่ด้าน ตรงเชิงบันไดมีรูปสิงห์หักอยู่ที่ฐาน ฐานเจดีย์จากพื้นดินถึงลานทักษิณชั้นบนสูงประมาณ ๗.๐๐ เมตร กลางลานมีเจดีย์ฐานเขียงแปดเหลี่ยมฐานกว้างประมาณ ๒๐.๐๐ เมตร ลักษณะเป็นเจดีย์แบบลังกายอดหัก ด้านหน้าฐานเจดีย์เป็นวิหารใหญ่ กว้าง ๑๗.๐๐ เมตร ยาว ๓๔.๐๐ เมตร ฐานสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร วิหารเป็นเสา

๔ แถว ๗ ห้อง มีมุขเด็จข้างหน้าหนึ่งห้อง ต่อจากวิหารใหญ่เป็นสระซึ่งขุดลงไปในพื้นที่ลาดกว้าง ๒๓.๐๐ เมตร สี่เหลี่ยมผืนผ้าประมาณ ๘.๐๐ เมตร มีน้ำขังอยู่บางฤดู ด้านทิศเหนือเป็นฐานโบสถ์ขนาดย่อมอยู่สูงกว่าพื้นดินเล็กน้อย กว้าง ๘.๐๐ เมตร ยาว ๑๓.๐๐ เมตร มีใบเสมาโกนเกลี้ยง ไม่มีลวดลายปักอยู่รอบ ซึ่งผิดแผกไปจากวัดอื่น ๆ ในเมืองกำแพงเพชรนี้ ทางด้านทิศใต้ของเจดีย์ใหญ่มีฐานเจดีย์รายเล็ก ๆ ๑๓ ฐาน และด้านทิศเหนือเจดีย์ ๓ ฐาน ต่อจากฐานเจดีย์ใหญ่ห่างออกไปทางทิศใต้ มีฐานวิหารกว้าง ๗.๐๐ เมตร ยาว ๔๗.๐๐ เมตร ๑ ฐาน วัดนี้มีกำแพงศิลาแลงเหนืออยู่ทางด้านหน้าและด้านข้างทางทิศใต้ จากการขุดแต่งที่ฐานเจดีย์วัดข้างรอบนี้ได้พบบรรดาลวดลายต่าง ๆ เป็นดินเผา รูปนางรำ รูปยักษ์ รูปหงส์ รูปหน้าเทวดา และหน้ามนุษย์ ซึ่งตามลักษณะโบราณวัตถุเป็นศิลปสมัยอยุธยาตอนต้น หรือสุโขทัยตอนปลายทำให้ทราบลักษณะเครื่องแต่งตัว การพ่อนรำ และลักษณะอื่นของคนสมัยสุโขทัยตอนปลาย ซึ่งเป็นประโยชน์ในการศึกษาศิลปและโบราณคดี บรรดาโบราณวัตถุที่พบนี้ บางชิ้นเก็บรวบรวมตั้งแสดงอยู่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร

อนึ่ง จากการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานทั้ง ๓ เมือง คือเมืองสุโขทัย เมืองศรีสัชนาลัย เมืองกำแพงเพชร ทำให้ได้ทราบว่า โบราณสถานขนาดใหญ่ที่ก่อสร้างเป็นเจดีย์ มีช้างล้อมหรือช้างรอบนเจดีย์ ช้างล้อมที่เมืองศรีสัชนาลัยมีช้างล้อม ๓๙ เชือก ก่อสร้างก่อน รองลงมาอาจเป็นเจดีย์ช้างรอบเมืองสุโขทัย มีช้างล้อม ๓๒ เชือก และเจดีย์ช้างรอบเมืองกำแพงเพชร มีช้างรอบ ๖๘ เชือก ก่อสร้างภายหลัง

ลักษณะเจดีย์และช้างล้อมหรือช้างรอบนี้มีลักษณะคล้ายกัน ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีช้างยืนหันหน้าออกจากฐาน ตอนบนเป็นเจดีย์ทรงแบบรูประฆังแบบลังกาทั้ง ๓ แห่ง

๑๒. บ่อสามหมื่น

เป็นบ่อขุดลงในพื้นที่ลาด ซึ่งอยู่ถัดจากวัดสี่อริยา-
บดไปทางเหนือตามแนวถนนสายกำแพงเพชรไปพวานกระ-
ต่าย ขนาดกว้าง ๓.๐๐ เมตร สี่เหลี่ยม ลึก ๖ - ๘ เมตร
เป็นที่ขังน้ำไว้ในบริเวณอรัญญิก

๑๓. วัดอวาสใหญ่

วัดอวาสใหญ่เป็นวัดที่มีการก่อสร้างใหญ่โต มีเจดีย์และวิหารมาก อยู่ริมถนนไปอำเภอพรานกระต่าย ห่างจากประตูสะพาน โคมไปทางเหนือประมาณ ๓ กิโลเมตรเศษ กำแพงวัดเป็นศิลาแลงกลางลานวัดมีฐานพระเจดีย์แปดเหลี่ยมใหญ่ กว้างด้านละ ๑๖.๐๐ เมตร เป็นฐานเขียงซ้อนกัน ๓ ชั้น ถึงหน้ากระดานย่อเป็นมุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม ๔ มุม ตรงฐานบัวทางตอนบนยอกหักไม่ทราบว่าเป็นรูปอะไรด้านหน้าเจดีย์ต่อจากฐานเจดีย์ใหญ่เป็นฐานสี่เหลี่ยมใหญ่สูงประมาณ ๑.๕๐ เมตรเศษ ฐานนี้กว้าง ๒๕.๐๐ เมตร ยาว ๔๐.๐๐ เมตร มีบันไดขึ้นด้านข้างและด้านหน้า รวม ๓ บันได ตอนบนเป็นฐานวิหาร กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๔๐.๐๐ เมตร วิหารนี้ย่อหน้าและมุขหลัง เสาวิหารเป็นเสา ๔ แถว ๕ ห้อง หน้าและหลัง ๒ ห้อง เสา ๒ แถว ตรงกลางวิหารมีฐานชุกชีเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปปูนปั้นซึ่งพังทลายหมด ตรงมุขตะวันออกเฉียงเหนือและเฉียงใต้ของฐานวิหารมีฐาน ๑.๕๐ เมตรเศษ ฐานหักเป็นคด ๒ ฐาน ซึ่งเว้นช่องทางเดินด้านหน้าไว้ กว้าง ๑๑.๐๐ เมตร บนฐานทั้ง ๒ ฐานมีเจดีย์แบบต่าง ๆ ฐานละ ๘ องค์ เป็นเจดีย์ไม่ซ้ำแบบกัน

บางองค์ก็มีรูปทรงเหลืออยู่จนถึงยอด วัดอาวาสใหญ่^๕เป็นที่
ศึกษาเปรียบเทียบแบบอย่างของเจดีย์แบบต่าง ๆ ของเมือง
กำแพงเพชรได้ดี ดังเช่นวัดเจดีย์เจ็ดแถวที่เมืองศรีสัชชนาลัย

ด้านหน้าวัดอาวาสใหญ่ริมถนนมีบ่อสี่เหลี่ยมใหญ่ขุด
ลงไปในพื้นที่ลาดกว้าง ๙.๐๐ เมตร ยาว ๑๗.๐๐ เมตร
ลึก ๗-๘ เมตร เรียกกันว่าบ่อสามแสน และตรงด้านหลัง
เจดีย์ประธานด้านทิศเหนือ มีบ่อสี่เหลี่ยมขุดลงไปในพื้นที่
ลาดเช่นเดียวกับบ่อสามแสน กว้าง ๑๐.๐๐ เมตร ยาว
๑๘.๐๐ เมตร ลึก ๖-๘ บริเวณด้านหลังนี้มีฐานวิหาร^๕
ใหญ่และเล็ก รวม ๑๐ วิหาร ฐานเจดีย์รวม ๙ ฐาน วัดนี้
อยู่ริมถนนสะดวกในการเข้าชม

๑๔. วัดตึกพราหมณ์

วัดตึกพราหมณ์เป็นวัดอยู่ต่อจากวัดอาวาสใหญ่ไปทาง
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๒๐๐ เมตร ห่างจากถนน
ใหญ่ประมาณ ๖๐ เมตร โบราณสถานเป็นเจดีย์และวิหาร^๕
อยู่บนฐานอันเดียวกัน มีบันไดขึ้นไป ๕-๖ ขั้น เป็นเจดีย์
ขนาดย่อม ฐานวิหารกว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๔๐.๐๐
เมตร เจดีย์ประธาน^๕ตั้งอยู่ด้านตะวันออก ฐานกว้าง ๖.๐๐

เมตร สูงประมาณ ๖ - ๘ เมตร ภายในเจดีย์มีตุ่มขนาดใหญ่
เรียงซ้อนกัน ๓ ใบ ถูกต่อยทะเลดวงติดต่อกัน ๓ ตุ่ม ไม่มี
อะไรเหลืออยู่ ลักษณะเจดีย์เป็นเจดีย์ฐานย่อเหลี่ยมมุมละ ๕
เหลี่ยม ๔ มุม ตอนบนเป็นรูปเจดีย์ทรงกลมยอดหัก ด้าน
หน้าและด้านหลังมีฐานเจดีย์ขนาดย่อม ๓ ฐาน ด้านใต้วิหาร
มีห้องน้ำและบ่อน้ำ มีน้ำขัง ต่อจากฐานวิหารและเจดีย์ไปทาง
ด้านหน้าห่างจากฐานวิหาร ๔๐.๐๐ เมตร มีฐานโบสถ์กว้าง
๗.๐๐ เมตร ยาว ๑๒.๐๐ เมตร เสาโบสถ์เป็นเสาสี่แถว
๔ ห้อง มีบันไดขึ้นด้านหน้า มีใบเสมาอยู่โดยรอบ นอกจาก
จะเรียกว่าตึกพราหมณ์แล้ว ยังเรียกกันว่าวัดตุ่ม ๓ ใบ
อีกชื่อหนึ่ง วัดนี้ยังไม่ได้ขุดแต่งบูรณะ

๑๕. วัดอวาสน้อย

ทางด้านทิศเหนือของวัดอวาสใหญ่ประมาณ ๖๐๐
เมตร มีวัดใหญ่วัดหนึ่งซึ่งมีวิหารใหญ่ ที่ตรงกลางลานวัดมี
ฐานใหญ่ กว้าง ๒๕.๐๐ เมตร ยาว ๑๑๕.๐๐ เมตร ตรง
กลางมีฐานเจดีย์สี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๑๔.๐๐ เมตร บน

ฐานสี่เหลี่ยมเป็นฐานแปดเหลี่ยมซ้อนฐานสี่เหลี่ยม ตอนบน
ยอดหัก ด้านตะวันออกบนฐานใหญ่มีวิหารกว้าง ๑๕.๐๐
เมตร ยาว ๔๑.๐๐ เมตร มีมุขเด็จหน้าและหลังเสาวิหาร
เป็นเสา ๔ แถว ๘ ห้อง และเสา ๒ แถวหน้าและหลัง ๒
ห้อง เสาศิลาแลงลึ้มเหลือเพียงบางต้น ด้านตะวันตกของ
เจดีย์บนฐานเดียวกันมีฐานวิหารอีกฐานหนึ่ง กว้าง ๑๕.๐๐
เมตร ยาว ๓๐.๐๐ เมตร เสาวิหารเป็นเสา ๔ แถว ๘ ห้อง
เสาและฐานวิหารชำรุดและลึ้มเป็นส่วนใหญ่ ด้านเหนือของ
ฐานใหญ่มีฐานวิหาร ๘ ห้อง และ ๑๐ ห้อง อีก ๒ วิหาร
ด้านใต้มีฐานวิหารเล็ก ๆ อีก ๔ วิหาร ด้านตะวันออกฐาน
ใหญ่มีฐานเจดีย์รายแบบต่าง ๆ อีก ๑๗ ฐาน ส่วนมากชำรุด
เหลือแต่ฐาน ได้ขุดแต่งบูรณะบางส่วนแล้วยังไม่เสร็จทั้งหมด

วัดนี้เป็นอีกวัดหนึ่งที่ใช้วิหารเป็นหลักของวัด เจดีย์
เป็นเพียงส่วนประกอบซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕
มีผู้ขุดพบโบราณวัตถุส่วนมากเป็นสมัยอยุธยา วัดนี้จึงเป็น
โบราณสถานสมัยอยุธยายุคที่ ๒ เพราะพบพระพุทธรูปเป็น
เครื่องยืนยัน

๑๖. วัดช้าง

เมื่อออกจากประตูเมืองที่มีชื่อว่าประตูวัดช้างไปทางเหนือ ประมาณ ๒๐๐ เมตร จะถึงวัดช้างวัดนี้มีการขุดคูน้ำล้อมรอบ ซึ่งเหมือนการก่อสร้างที่เมืองสุโขทัยเก่า กลางวัดมีเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมมีช้างรอบที่ฐานชั้นล่าง รวม ๑๘ เชือก แต่ชำรุดร่วงเกือบหมด ต่อจากฐานสี่เหลี่ยมมีช้างรอบเป็นฐานเขียง ๘ เหลี่ยม มีบัวซ้อนกันขึ้นไปถึงชั้นบัวรับปากระฆัง มีรูประฆังเหลืออยู่ ส่วนมากชำรุดด้วยกาลเวลาและถูกขุดค้นโดยทั่ว ๆ ไป ด้านตะวันออกของเจดีย์มีวิหารใหญ่กว้าง ๙.๐๐ เมตร ยาว ๔๐.๐๐ เมตร ด้านเหนือด้านใต้มีวิหารทิศต่อจากวิหารใหญ่ ซึ่งยื่นออกมาด้านละ ๓ หลัง ต่อจากวิหารทิศมีกำแพงต่อจากมณฑปวิหารล้อมเจดีย์ประธานไว้ ภายในลานเจดีย์ใหญ่มีเจดีย์รายด้านหลังเจดีย์ใหญ่ ๒ ฐาน ต่อจากเจดีย์ใหญ่ นอกคันค่วัดช้างไปทางใต้มีแนวคันค่วัดโดยรอบเข้าใจว่าจะเป็นที่พักของสงฆ์ มีฐานวิหารอยู่ ๑ ฐาน วัดนี้เป็นสถาปัตยกรรมอีกแบบหนึ่งที่ควรศึกษา ปัจจุบันมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้สร้างโบสถ์ ศาลา และกุฏิอยู่ในเขตโบราณสถาน เป็นวัดพระธรรมยุติวัดแรกในจังหวัดนี้

๑๗. วัดตระแบกลาย

วัดตระแบกลายเป็นวัดอยู่นอกกำแพงเมืองด้านตะวันออกใกล้กับวัดกโศทัย ฐานเจดีย์ประธานรูประฆัง กว้าง ๑๓.๐๐ เมตรสี่เหลี่ยม สูงแต่ฐานถึงยอดประมาณ ๑๕.๐๐ เมตร ถูกกลักลอบขุดค้นโดยทั่วไปทางด้านตะวันตกของเจดีย์ใหญ่มีเจดีย์รายแบบต่าง ๆ จำนวน ๑๔ องค์ ด้านหน้าเป็นวิหาร ฐานกว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๓๐.๐๐ เมตร เสาวิหารเป็นศิลาแลงสี่เหลี่ยม ๔ แถว ๖ ห้อง เสาชำรุดล้มเหลือบางส่วน

๑๘. วัดกโศทัย

ทางมุมด้านตะวันออกของกำแพงเมืองออกจากประตูท้ายเมืองประมาณ ๒๐๐ เมตร จะแลเห็นเจดีย์ยอดเรียวสูงพ้นจากทิวป่า คือวัดกโศทัย วัดนี้เจดีย์ประธานฐานเป็นสี่เหลี่ยม กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร มีฐานเชิงซ้อนกันไปจนถึงฐานบัวและฐานแวนฟ้า จนถึงหน้ากระดานย่อเหลี่ยม ๔ มุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม แล้วถึงบัวหงายรูปพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม มีเจดีย์ราย ๔ - ๕ องค์ ด้านตะวันออก มีฐานวิหาร กว้าง ๑๑.๐๐ เมตร ยาว ๒๓.๐๐ เมตร เสาวิหารเป็นเสา ๔ แถว ๗ ห้อง ได้ขุดแต่งและบูรณะแล้ว

หนึ่งเจดียย์แบบวัดกิโลทัยนี้เป็นเจดียย์ที่นักปราชญ์ทาง
 โบราณคดีจัดไว้เป็นสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยตอนต้น ที่เป็น
 ของคนไทยคิดขึ้น ซึ่งสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
 ทรงเรียกไว้ว่าเจดียย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรม-
 พระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียกว่าเจดียย์ทรงทะนान นาย
 ธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร เรียกว่าเจดียย์แบบ
 ดอกบัวตูม เจดียย์แบบนี้ปรากฏว่าเป็นรูปดอกบัวตูมอย่างไม่ว่า
 ต้องสงสัยเพราะพบลายกลีบบัวยังไม่กระเทาะออกจากเจดียย์
 แบบนี้หลายยอดจากการขุดแต่งที่เมืองสุโขทัย เมืองศรีสั-
 ชนาลัย และเมืองกำแพงเพชร จึงยืนยันได้ว่าเป็นรูป
 ดอกบัวตูม

๑๙. ^๖ ^๗ ^๘ ^๙ ^{๑๐} ^{๑๑} ^{๑๒} ^{๑๓} ^{๑๔} ^{๑๕} ^{๑๖} ^{๑๗} ^{๑๘} ^{๑๙} ^{๒๐} ^{๒๑} ^{๒๒} ^{๒๓} ^{๒๔} ^{๒๕} ^{๒๖} ^{๒๗} ^{๒๘} ^{๒๙} ^{๓๐} ^{๓๑} ^{๓๒} ^{๓๓} ^{๓๔} ^{๓๕} ^{๓๖} ^{๓๗} ^{๓๘} ^{๓๙} ^{๔๐} ^{๔๑} ^{๔๒} ^{๔๓} ^{๔๔} ^{๔๕} ^{๔๖} ^{๔๗} ^{๔๘} ^{๔๙} ^{๕๐} ^{๕๑} ^{๕๒} ^{๕๓} ^{๕๔} ^{๕๕} ^{๕๖} ^{๕๗} ^{๕๘} ^{๕๙} ^{๖๐} ^{๖๑} ^{๖๒} ^{๖๓} ^{๖๔} ^{๖๕} ^{๖๖} ^{๖๗} ^{๖๘} ^{๖๙} ^{๗๐} ^{๗๑} ^{๗๒} ^{๗๓} ^{๗๔} ^{๗๕} ^{๗๖} ^{๗๗} ^{๗๘} ^{๗๙} ^{๘๐} ^{๘๑} ^{๘๒} ^{๘๓} ^{๘๔} ^{๘๕} ^{๘๖} ^{๘๗} ^{๘๘} ^{๘๙} ^{๙๐} ^{๙๑} ^{๙๒} ^{๙๓} ^{๙๔} ^{๙๕} ^{๙๖} ^{๙๗} ^{๙๘} ^{๙๙} ^{๑๐๐} ^{๑๐๑} ^{๑๐๒} ^{๑๐๓} ^{๑๐๔} ^{๑๐๕} ^{๑๐๖} ^{๑๐๗} ^{๑๐๘} ^{๑๐๙} ^{๑๑๐} ^{๑๑๑} ^{๑๑๒} ^{๑๑๓} ^{๑๑๔} ^{๑๑๕} ^{๑๑๖} ^{๑๑๗} ^{๑๑๘} ^{๑๑๙} ^{๑๒๐} ^{๑๒๑} ^{๑๒๒} ^{๑๒๓} ^{๑๒๔} ^{๑๒๕} ^{๑๒๖} ^{๑๒๗} ^{๑๒๘} ^{๑๒๙} ^{๑๓๐} ^{๑๓๑} ^{๑๓๒} ^{๑๓๓} ^{๑๓๔} ^{๑๓๕} ^{๑๓๖} ^{๑๓๗} ^{๑๓๘} ^{๑๓๙} ^{๑๔๐} ^{๑๔๑} ^{๑๔๒} ^{๑๔๓} ^{๑๔๔} ^{๑๔๕} ^{๑๔๖} ^{๑๔๗} ^{๑๔๘} ^{๑๔๙} ^{๑๕๐} ^{๑๕๑} ^{๑๕๒} ^{๑๕๓} ^{๑๕๔} ^{๑๕๕} ^{๑๕๖} ^{๑๕๗} ^{๑๕๘} ^{๑๕๙} ^{๑๖๐} ^{๑๖๑} ^{๑๖๒} ^{๑๖๓} ^{๑๖๔} ^{๑๖๕} ^{๑๖๖} ^{๑๖๗} ^{๑๖๘} ^{๑๖๙} ^{๑๗๐} ^{๑๗๑} ^{๑๗๒} ^{๑๗๓} ^{๑๗๔} ^{๑๗๕} ^{๑๗๖} ^{๑๗๗} ^{๑๗๘} ^{๑๗๙} ^{๑๘๐} ^{๑๘๑} ^{๑๘๒} ^{๑๘๓} ^{๑๘๔} ^{๑๘๕} ^{๑๘๖} ^{๑๘๗} ^{๑๘๘} ^{๑๘๙} ^{๑๙๐} ^{๑๙๑} ^{๑๙๒} ^{๑๙๓} ^{๑๙๔} ^{๑๙๕} ^{๑๙๖} ^{๑๙๗} ^{๑๙๘} ^{๑๙๙} ^{๒๐๐} ^{๒๐๑} ^{๒๐๒} ^{๒๐๓} ^{๒๐๔} ^{๒๐๕} ^{๒๐๖} ^{๒๐๗} ^{๒๐๘} ^{๒๐๙} ^{๒๑๐} ^{๒๑๑} ^{๒๑๒} ^{๒๑๓} ^{๒๑๔} ^{๒๑๕} ^{๒๑๖} ^{๒๑๗} ^{๒๑๘} ^{๒๑๙} ^{๒๒๐} ^{๒๒๑} ^{๒๒๒} ^{๒๒๓} ^{๒๒๔} ^{๒๒๕} ^{๒๒๖} ^{๒๒๗} ^{๒๒๘} ^{๒๒๙} ^{๒๓๐} ^{๒๓๑} ^{๒๓๒} ^{๒๓๓} ^{๒๓๔} ^{๒๓๕} ^{๒๓๖} ^{๒๓๗} ^{๒๓๘} ^{๒๓๙} ^{๒๔๐} ^{๒๔๑} ^{๒๔๒} ^{๒๔๓} ^{๒๔๔} ^{๒๔๕} ^{๒๔๖} ^{๒๔๗} ^{๒๔๘} ^{๒๔๙} ^{๒๕๐} ^{๒๕๑} ^{๒๕๒} ^{๒๕๓} ^{๒๕๔} ^{๒๕๕} ^{๒๕๖} ^{๒๕๗} ^{๒๕๘} ^{๒๕๙} ^{๒๖๐} ^{๒๖๑} ^{๒๖๒} ^{๒๖๓} ^{๒๖๔} ^{๒๖๕} ^{๒๖๖} ^{๒๖๗} ^{๒๖๘} ^{๒๖๙} ^{๒๗๐} ^{๒๗๑} ^{๒๗๒} ^{๒๗๓} ^{๒๗๔} ^{๒๗๕} ^{๒๗๖} ^{๒๗๗} ^{๒๗๘} ^{๒๗๙} ^{๒๘๐} ^{๒๘๑} ^{๒๘๒} ^{๒๘๓} ^{๒๘๔} ^{๒๘๕} ^{๒๘๖} ^{๒๘๗} ^{๒๘๘} ^{๒๘๙} ^{๒๙๐} ^{๒๙๑} ^{๒๙๒} ^{๒๙๓} ^{๒๙๔} ^{๒๙๕} ^{๒๙๖} ^{๒๙๗} ^{๒๙๘} ^{๒๙๙} ^{๓๐๐} ^{๓๐๑} ^{๓๐๒} ^{๓๐๓} ^{๓๐๔} ^{๓๐๕} ^{๓๐๖} ^{๓๐๗} ^{๓๐๘} ^{๓๐๙} ^{๓๑๐} ^{๓๑๑} ^{๓๑๒} ^{๓๑๓} ^{๓๑๔} ^{๓๑๕} ^{๓๑๖} ^{๓๑๗} ^{๓๑๘} ^{๓๑๙} ^{๓๒๐} ^{๓๒๑} ^{๓๒๒} ^{๓๒๓} ^{๓๒๔} ^{๓๒๕} ^{๓๒๖} ^{๓๒๗} ^{๓๒๘} ^{๓๒๙} ^{๓๓๐} ^{๓๓๑} ^{๓๓๒} ^{๓๓๓} ^{๓๓๔} ^{๓๓๕} ^{๓๓๖} ^{๓๓๗} ^{๓๓๘} ^{๓๓๙} ^{๓๔๐} ^{๓๔๑} ^{๓๔๒} ^{๓๔๓} ^{๓๔๔} ^{๓๔๕} ^{๓๔๖} ^{๓๔๗} ^{๓๔๘} ^{๓๔๙} ^{๓๕๐} ^{๓๕๑} ^{๓๕๒} ^{๓๕๓} ^{๓๕๔} ^{๓๕๕} ^{๓๕๖} ^{๓๕๗} ^{๓๕๘} ^{๓๕๙} ^{๓๖๐} ^{๓๖๑} ^{๓๖๒} <

เมื่อท่านชมโบราณสถานฝั่งตะวันออกแม่น้ำปิงตาม
สมควรแล้ว ถ้ามีเวลาพอข้ามสะพานกำแพงเพชรกลับมายัง
เมืองนครชุมฝั่งตะวันออก ท่านจะพบเจดีย์มีลักษณะคล้ายกับ
เจดีย์วัดกโลทัยอยู่ทางซ้ายมือไม่ห่างจากถนนมากนัก วัดนี้ชื่อ
วัดเจดีย์กลางทุ่ง ฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ ๑๗.๐๐ เมตร
มีฐานเขียงซ้อนกัน ๓ ชั้น แล้วถึงหน้ากระดานย่อเหลี่ยม ๔

มุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม ตอนบนเป็นพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัว
 ตุม เช่นที่วัดกโลทัย ด้านหน้าเป็นวิหารกว้าง ๑๑.๐๐ เมตร
 ยาว ๑๗.๐๐ เมตร ด้านข้างมีฐานเจดีย์ราย ๒-๓ องค์
 วัดนี้ยังไม่ได้ขุดแต่งบูรณะ

๒๐. วัดชุมกอ

วัดนี้อยู่ริมถนน เมื่อผ่านไปจะแลเห็นเจดีย์ทรงลังกา
 ขนาดย่อมยอดหัก ซึ่งมองเห็นได้แต่ไกลโดยเฉพาะวัดนี้มีผู้
 พบพระพิมพ์ เป็นรูปพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว
 คล้ายลักษณะตัว ก จึงเรียกว่าพระชุมกอ โบราณสถานของ
 วัดนี้เป็นเจดีย์แบบทรงลังกา ยอดหัก มีคูน้ำล้อมรอบบริเวณ
 อีกชั้นหนึ่ง

๒๑. กำแพงบ่อมทุ่งเศรษฐี

ถัดจากวัดชุมกอไปตามถนนที่จะออกถนนพหลโยธิน
 ทางซ้ายจะเห็นกำแพงศิลาแลงเป็นบ่อม มีใบเสมาเหลืออยู่
 บ่อมก่อด้วยศิลาแลงกว้าง ๘๓.๕๐ เมตร รูปสี่เหลี่ยมสูง
 ประมาณ ๖.๐๐ เมตร มีประตูทางเข้าตรงกลางบ่อม ๔ ด้าน
 ทางด้านในมีเชิงเทินพอดีนหลักกันได้ ฐานบ่อมใต้เชิง

เทินเป็นห้องมีทางเดินติดต่อกันได้ ตรงมุมมีบ่อน้ำนอก ๔
 มุม มีร่มองอยู่ติดกับพน การก่อสร้างบ่อน้ำมีความมั่นคงมาก
 แต่ด้านทิศเหนือถูกรอออกเสียด้านหนึ่งจึงเหลือเพียง ๓ ด้าน
 สอบถามชาวบ้านผู้สูงอายุบางคนเล่าว่า ตอนที่พระยาตะก่า
 บุรณะพระบรมธาตุได้รื้อไปถมตลิ่งหน้าวัดกันน้ำกัดตลิ่งพัง
 สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ทรงทราบ ทรงเสด็จมาในหนังสือ
 อธิบายระยะทางล่องน้ำปีงตอนหนึ่งว่า “ออกจากนั้นไปตลิ่ง
 แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่าเมืองเศรษฐี แต่ก่อนได้เคยไปตลิ่ง
 ครึ่งหนึ่ง เห็นว่าเป็นแต่กำแพงคราวนเขาทางหมดจดจึงเห็น
 ชั่วว่าเป็นบ่อน้ำก่อด้วยแลงล้วน เป็นกำแพงใบเสมามีเชิงเทิน
 สูงสัก ๘ ศอก หน้า ๖ ศอก ที่ตรงมุมมีบ่อน้ำนอกไปทั้ง ๔
 มุม วัดยาวตลอดเห็นจะได้ด้านละ ๒ เส้น แต่ประหลาดอยู่
 ที่ด้านตะวันตกเฉียงใต้ไม่มีกำแพงอยู่ด้านหนึ่ง พวกชาวบ้าน
 บอกว่าเป็นช่องทำสำเร็จแต่ ๓ ด้าน ค้างอยู่ด้านหนึ่ง พิจารณา
 ดูไม่เห็นสม จึงได้ลองขุดดินดู ก็พบแนวกำแพงด้านใต้มี
 ตลอดด้านเป็นรอยรื้อทิ้งเสียแล้วปราปรามจนเสมอแผ่นดิน
 แต่บ่อน้ำปราการที่ยังเหลืออยู่ ๓ ด้าน ยังอยู่ดี สันนิษฐานว่า
 เห็นจะเป็นด้วยถูกบังคับให้รื้อบ่อน้ำในเวลาแพ้สงครามคราว
 ใดคราวหนึ่ง นามที่เรียกว่า กำแพงเพชร น่าเรียกบ่อน้ำ

ยิ่งกว่ากำแพงเมืองทางฝั่งตะวันออก เพราะก่อด้วยศิลาแลง ล้วนขึ้นไปแต่แผ่นดิน กำแพงเมืองกำแพงเพชรเป็นแต่ก่อใบเสมาด้วยศิลาแลงบนเชิงเทินดินน้อยหนึ่งเท่านั้น” ได้ขุดแต่งคูแนวกำแพงเมืองกำแพงเพชรแล้วเป็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลงมาแต่^๕แผ่นดิน

๒๒. วัดหนองพิกุล

วัดหนองพิกุลเป็นวัดอยู่ด้านใต้เมืองนครชุมกลางทุ่งนา ห่างจากวัดชุมกอไปทางใต้ประมาณ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานมีมณฑปก่อด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมตรงมุมย่อไม้ ๑๒ มุมละ ๒ เหลี่ยม ขนาดฐานมณฑปกว้าง ๑๕.๐๐ เมตร สูง ๙.๐๐ เมตร ภายในเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปแต่ถูกขุดค้นจนไม่เห็นซาก ด้านหน้าเป็นบันไดขึ้น โดยรอบมณฑปมีกำแพงศิลาแลง กว้าง ๓๐.๐๐ เมตร ยาว ๔๓.๐๐ เมตร ภายในมีฐานเจดีย์รายล้อมมณฑป รวม ๗ องค์ ด้านตะวันตกมีฐานวิหาร ๑ ฐาน มุมกำแพงมณฑปมีลวดลายเหลืออยู่ ๑ มุม

มณฑปแบบวัดหนองพิกุลนี้เป็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนา เพราะที่เมืองสุโขทัยเก่าและเมืองศรีสัชนาลัย มีการ

ก่อสร้างแบบเดียวกันนี้หลายแห่ง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรม
สุโขทัย และเป็นที่พบพระพิมพ์แบบทุ่งเศรษฐีหลายแบบด้วย

๒๓. วัดหนองลังกา

ต่อจากวัดหนองพิกุลไปทางใต้ มีเจดีย์รูปกลมแบบ
ลังกาอยู่กลางทุ่งนา มีรูปทรงอยู่จนถึงยอดขนาดฐานกว้าง
๑๔.๐๐ เมตร มีซุ้มพระทั้ง ๔ ทิศ ตอนบนเป็นฐานเขียง
มีบัวลดชั้นจนถึงปากระฆังและมีรูประฆังยังติดอยู่เหนือระฆังมี
บัลลังก์บนและปลี วัดนี้มีกำแพงล้อมรอบ กำแพงเจาะช่อง
เป็นที่ตามตะเกียงอยู่ติดกำแพงหลายแห่ง ด้านหน้าเจดีย์เป็น
วิหารกว้าง ๘.๐๐ เมตร ยาว ๒๐.๐๐ เมตร ชำรุดเหลือ
แต่ฐาน ด้านหลังเจดีย์ใหญ่ทางตะวันตก มีเจดีย์รายเล็กและ
ใหญ่ ๔ องค์ และมีคูน้ำล้อมรอบวัด

วัดหนองลังกาเป็นเจดีย์แบบลังกาและมีชื่อวัดว่า
ลังกา อาจเป็นวัดที่เคยมีพระภิกษุจากเกาะลังกามาอยู่ที่เมือง
กำแพงเพชรด้วยก็ได้ และที่สุโขทัยก็มีชื่อว่าวัดมุนลังกา
ซึ่งอยู่นอกเมืองตรงมุมกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้

๒๔. วัดพระบรมธาตุ

เป็นวัดอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตกกลางเมืองนครชุม มีเจดีย์แบบพม่าอยู่ ๑ องค์ ด้านใต้มีพระอุโบสถมีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัยและอยุธยาอยู่หลายองค์ ปัจจุบันมีพระอยู่จำพรรษา บรรดาสิ่งก่อสร้างในวัดนี้ถ้ามองในสภาพปัจจุบันแล้ว ต้องเข้าใจว่าเป็นวัดสร้างใหม่ แต่วัดนี้เป็นวัดที่สำคัญดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือว่าด้วยระยะทางล่องลำน้ำปิง ดังนี้

“กลับมาแวะที่วัดมหาธาตุ ตามพระครูถึงเรื่องศิลาจารึกของพระมหาธรรมราชาลิไทย (คือศิลาจารึกหลักที่ ๓ จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐) ซึ่งอยู่ในหอพระสมุด ฯ ทราบว่าได้ไปจากเมืองกำแพงเพชร แต่ยังไม่ทราบว่าเดิมทีเดียวอยู่ที่ไหน ได้ความจากพระครูชัดเจนว่า ศิลาจารึกแผ่นนั้นเดิมอยู่ที่วัดมหาธาตุนี้เอง ตั้งอยู่ที่มุขเด็จวิหารหลวง ภายหลังผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชรเอาไปรักษาไว้ที่วัดเสด็จ แล้วจึงส่งลงไปกรุงเทพ ฯ พระครูได้พาไปดูฐานที่ตั้งศิลาจารึกแผ่นนั้นยังอยู่ที่มุขเด็จ เป็นศิลาแลงแท่งใหญ่เจาะกลางเป็นช่องเฉพาะฝั่งโคนศิลาจารึก พิศเราะห์ดูช่องพอได้กับขนาดศิลาจารึก เพราะฉะนั้นเป็นรูแน่ว่าศิลาจารึกแผ่นนั้น

พระมหาธรรมราชาลิไทยทำไว้ที่วัดนั้น และเมืองนครสมัย
 กรุงสุโขทัย เรียกชื่อว่าเมืองนครชุม ไม่มีที่สงฆ์ วิหาร
 หลวงหลังนั้นเป็นวิหาร ๙ ห้อง ก่อด้วยแลงมีกำแพงแก้ว
 ก่อด้วยแลงแท่งใหญ่ พระครูบอกว่าเดิมกำแพงชำรุดหักพัง
 ก้อนศิลาแลงกองเกลื่อนกลาดอยู่ เมื่อซ่อมพระมหาธาตุ ผู้
 ซ่อมเอาช่างลากก้อนแลงเหล่านั้นลงไปทิ้งน้ำทำเชือกกันน้ำ
 เชาวะ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ องค์พระมหาธาตุนั้นพระครู
 บอกว่าฐานล่างเป็นศิลาแลง ส่วนพระเจดีย์ก่อด้วยอิฐอย่าง
 แบบพระเจดีย์สุโขทัย ๓ องค์ อยู่กลางตรอกศูนย์กลางพระ-
 วิหารองค์ ๑ ต่อมาทางตะวันตกองค์หนึ่ง ทางตะวันตก
 วิหารองค์ ๑ บนฐานใหญ่เดียวกัน อยู่มามีพม่าพ่อค้าไม้คน
 หนึ่ง เรียกกันว่า พระยาตะก่า ขออนุญาตปฏิสังขรณ์พระ
 มหาธาตุ ครั้นได้รับอนุญาตมาจากกรุงเทพ ฯ แล้ว พม่าคน
 นั้นศรัทธาทำพระเจดีย์ใหม่ให้ใหญ่กว่าเดิม จึงรื้อพระเจดีย์
 เดิมเสียทั้ง ๓ องค์ เมื่อรื้อนั้นได้พบพระบรมธาตุในพระเจดีย์
 องค์กลาง ใส่ภาชนะทำเป็นรูปสำเภาบรรจุไว้ มีพระธาตุ
 ๙ องค์ พระครูได้ทันเห็น แล้วจึงเอาเข้าบรรจุในพระเจดีย์
 ใหม่ ซึ่งพม่าผู้ศรัทธานั้นสร้างตามแบบพระเจดีย์พม่าก็ไม่

เห็นเจ้าเมืองห้ามปราม พระมหาธาตุเมืองกำแพงเพชรจึง
กลายเป็นพระเจดีย์พม่าอยู่จนบัดนี้ เจ้าคณะจังหวัดอยู่ที่วัด
นี้ มีงานไว้พระมหาธาตุเป็นงานประจำทุกปีในวันขึ้น ๑๔
ค่ำ จนถึงแรม ๕ ค่ำ

๒๕. เมืองนครชุม

เป็นเมืองโบราณอยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำปิง กำแพง
เมืองเป็นมูลดินสูง ๒-๓ เมตร รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวไป
ตามแม่น้ำปิง จากตะวันออกไปตะวันตก ดูตามแผนที่ที่ได้
สำรวจไว้ วัดพระบรมธาตุจะอยู่กลางเมืองพอดี ด้านตะวันตก
จดคลองสวนหมาก ยังมีแนวคันคูเหลืออยู่บางตอนซึ่งกว้าง
๕๐๐ เมตรเศษ กำแพงด้านใต้มีแนวคันดินเป็นกำแพงเมือง
๒ ชั้น กำแพงบางตอนยาวจากตะวันออกไปตะวันตก ๒๑๐.๐๐
เมตร ด้านตะวันออกยังมีแนวกำแพงเหลืออยู่จากริมแม่น้ำ
๑๕๐ เมตรเศษ กำแพงตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือพัง
ลงน้ำไป ซึ่งกินพื้นที่แต่่วัดพระบรมธาตุจนสุดกำแพงเมือง
ประมาณ ๑,๒๐๐ ตารางเมตร คัดเฉลี่ยแล้วเมืองนี้พื้นที่
พังลงน้ำไปเสีย ๑ ใน ๓ ส่วน ภายในกำแพงเมืองนอกจาก
วัดพระบรมธาตุแล้ว ยังมีวัดอีก ๒-๓ วัด

ในจารึกนครชุม จารึกราว พ.ศ. ๑๙๐๐ มีข้อความ
กล่าวว่า พระยาฤไทยราชผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็น
หลานพระยารามราช ได้ทรงสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุใน
เมืองนครชุม

ในจารึกเขาสุมณกฎ จารึกราว พ.ศ. ๑๙๑๕ ก็มีชื่อ
เมืองนครพระชุม

พิจารณาจากศิลปกรรมและหลักฐานจากศิลาจารึก
เมืองนี้คงสร้างในสมัยสุโขทัยก่อน พ.ศ. ๑๙๐๐

๒๖. วัดโนนม่วง

อยู่ทางซ้ายมือของถนนสายกำแพงเพชร - ตาก ห่าง
จากสะพานนครชุมประมาณ ๑ กิโลเมตร และแยกเข้าไปตาม
ทางเกวียนอีกประมาณ ๒ กิโลเมตร ประกอบด้วยเจดีย์ทรง
พุ่มข้าวบิณฑ์ขนาดใหญ่ ยอดหัก ฐานกว้าง ๑๖ เมตร สูง
ประมาณ ๒๐ เมตร ด้านหน้าเป็นวิหาร กว้าง ๙ เมตร
ยาว ๑๕ เมตร ลักษณะของเจดีย์เป็นแบบสุโขทัย และมี
ลักษณะการขยายเจดีย์เพิ่มเติมให้ใหญ่ขึ้น

๒๗. สระแก้ว

อยู่ด้านทิศเหนือ ทางไปวัดพระนอน ห่างจากประตู
สะพานโคมประมาณ ๓๐๐ เมตร ทางซ้ายมือ เป็นรูปสี่เหลี่ยม
ผืนผ้า กว้าง ๒๕ เมตร ยาว ๖๐ เมตร ตรงกลางเป็น
เกาะที่ตั้งวัดเรียกว่า วัดสระแก้ว ประกอบด้วยโบสถ์ ๑ หลัง
หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

๒๘. สระคา

อยู่ตรงข้ามกับสระแก้ว มีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง
๖๐ เมตร ยาว ๑๒๐ เมตร โดยรอบสระเป็นคันดิน ปัจจุบัน
ขึ้นเนินมาก

๒๙. สระเปา

อยู่ริมถนนสายพวานกระต่าย — กำแพงเพชร ห่าง
ประตูสะพานโคมประมาณ ๕๐๐ เมตร ทางซ้ายมือกว้าง ๖๖
เมตร ยาว ๗๑ เมตร มีคันดินริมสระบางตอน ปัจจุบันขึ้น
เนินมาก สระทั้งสามนี้คงจะเป็นที่ใช้สำหรับพิธีสำคัญของ
เมืองกำแพงเพชรในสมัยโบราณ

๓๐. ถนนพระร่วง

เป็นถนนโบราณติดต่อระหว่างสุโขทัยและกำแพงเพชร ออกจากประตูสะพานโคมليبผ่านประตูวัดช้าง ในระยะห่างและขาดหายไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถนนสายนี้ยาวตลอดทาง ๖๙ กิโลเมตร ระหว่างเส้นทางมีเมืองโบราณ ๒ แห่ง คือเมืองพานและเมืองเพชร (บุรี) และมีโบราณสถานอื่น ๆ อีกประมาณ ๑๐ แห่ง

๓๑. เมืองไตรตรึงษ์

ตั้งอยู่ตำบลไตรตรึงษ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร อยู่ทางทิศใต้ของที่ตั้งจังหวัดห่างออกไปประมาณ ๑๘ กิโลเมตร เมืองโบราณเมืองนี้ตั้งอยู่ฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของแม่น้ำปิง ยังมีคันกำแพงคูเมืองเห็นได้ชัด ฝั่งเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนานกับแม่น้ำ ยาว ๘๔๐ เมตร กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร มีประตูเมืองด้านละ ๑ ประตู ภายในกำแพงเมืองมีวัด ๒ วัด คือวัดเจติยอด และวัดพระปรางค์ วัดทั้งสองไม่ใหญ่โตนัก นอกกำแพงเมืองด้านตะวันออกมีวัดวังพระธาตุ ซึ่งเป็นวัดที่ใหญ่กว่าวัดในเมืองทั้ง ๒ วัด มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบสุโขทัยเป็นหลักของวัด วัดนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวไว้ในอธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพว่า

“วันที่ ๓ มีนาคม (พ.ศ. ๒๔๖๔)

เวลาเช้าพระยาประสาทกับนายร้อยตำรวจโทพร้อมเมืองตาก ซึ่งได้ลงมาส่งลากลับเวลา ๗.๓๐ ก.ท. ล่องเรือต่อมาพักกินอาหารกลางวันที่วังพระธาตุ ที่นี่เป็นระยะเหมาะสมชลบทใคร่ผ่านไปมาต้องแวะ มีพระเจดีย์แบบสุโขทัยสร้างไว้แต่โบราณองค์ ๑ ที่ใกล้ฝั่งริมวังลึกจึงได้เรียกกันว่า วังพระธาตุ พระเจดีย์องค์นี้พังไปเสียครึ่งองค์ ได้นึกเสียดายเกรงจะโค่น ตั้งแต่มาเห็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้บอกกรมการและชาวบ้านให้เขาคิดนิมนต์พระมาอยู่ จะได้เป็นหัวหน้าทำการปฏิสังขรณ์ เขาก็ชวนขวายเป็นที่ขอร้องมาคราวหลังเห็นมีพระมาปลุกกุฏิตั้งเป็นวัดอยู่ ครั้นมาคราวนี้กลับร้างไปอีก ได้ถามไถ่ความว่าพระที่มาอยู่ทนความไข้ไม่ไหว ราษฎรก็อยากให้มีพระมาอยู่ได้พยายามกันหลายครั้ง พระอยู่ได้หน่อยก็ต้องเลิกไป”

เมืองไตรตรึงษ์^๕ มีกล่าวไว้เป็นครั้งแรกในจารึกวัด
มหาธาตุ-วัดสระศรี ซึ่งจารึกเมื่อราว พ.ศ. ๑๙๑๖ ในจารึก
หลักเดียวกันนั้นกล่าวถึงเมืองสขุณาลัย เมืองนครไทย เมือง
สุโขทัย เมืองเชลียง เมืองกำแพงเพชร เมืองทุ่งยั้ง เมือง
สองแคว เมืองไตรตรึงษ์ จึงน่าจะสร้างก่อน พ.ศ. ๑๙๑๖

ในหนังสือจดหมายเหตุเรื่องประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕
กล่าวถึงเมืองไตรตรึงษ์ว่า “^๖คูน้ำ^๖ด้านใต้ของเมืองไตรตรึงษ์นั้น
ใหญ่กว้างราว ๑๕ วา ลึกลงเสมอพื้นหาด ^๗แต่^๗น้ำ^๗แห่งนั้น
เข้าไปจนถึงเชิงเนิน ^๘หลัง^๘เมือง^๘ไปมีถนนข้ามเข้าเมืองอยู่
กลางผ่านด้านใต้ ^๙แต่^๙ด้าน^๙เหนือ^๙ไม่มีถนนมีแต่ลำคูมาบรรจบ
ด้านใต้ กำหนดเชิงเนินยาวตามลำแม่น้ำ ๔๐ เส้น (๑๖๐๐
เมตร) ยื่นเข้าไปทางตะวันตกกตะวันออก ๓๗ เส้น (๑๔๘๐
เมตร) เห็นเป็นเมืองใหญ่โตอยู่ ^{๑๐}พื้น^{๑๐}แผ่นดิน^{๑๐}เป็น^{๑๐}แล่ง^{๑๐}ไปทั่ว
ทั้ง^{๑๑}นั้น^{๑๑}ใน^{๑๑}ท้อง^{๑๑}ค^{๑๑}ก็^{๑๑}เป็น^{๑๑}แล่ง ^{๑๒}เข้าไป^{๑๒}ใน^{๑๒}เมือง^{๑๒}หน^{๑๒}้อย^{๑๒}หน^{๑๒}ึ่ง ^{๑๓}พบ^{๑๓}
โคก ^{๑๔}เห็น^{๑๔}จะ^{๑๔}เป็น^{๑๔}วิ^{๑๔}หาร ^{๑๕}เจ^{๑๕}ดีย์^{๑๕}พ^{๑๕}ัง^{๑๕}ต^{๑๕}ง^{๑๕}อยู่^{๑๕}เบ^{๑๕}ื่อง^{๑๕}หล^{๑๕}ง^{๑๕}ถ^{๑๕}ด^{๑๕}เข้า^{๑๕}ไป^{๑๕}อีก
หน^{๑๖}้อย^{๑๖}หน^{๑๖}ึ่ง^{๑๖}เรีย^{๑๖}ก^{๑๖}เจ^{๑๖}ดีย์^{๑๖} ๗ ยอด ^{๑๗}จะ^{๑๗}เป็น^{๑๗}ด^{๑๗}้วย^{๑๗}ผ^{๑๗}ู้^{๑๗}ท^{๑๗}มา^{๑๗}ตร^{๑๗}ว^{๑๗}จ^{๑๗}ค^{๑๗}้น^{๑๗}พบ^{๑๗}
สา^{๑๘}มารถ^{๑๘}ถา^{๑๘}ง^{๑๘}เข้า^{๑๘}ไป^{๑๘}ได้^{๑๘}แต่^{๑๘} ๗ ยอด ^{๑๙}แต่^{๑๙}คร^{๑๙}าว^{๑๙}น^{๑๙}เขา^{๑๙}ได้^{๑๙}ถา^{๑๙}ง^{๑๙}ด^{๑๙}ีก^{๑๙}ว^{๑๙}า
ที่^{๒๐}ถา^{๒๐}ง^{๒๐}ไว้^{๒๐}คร^{๒๐}าว^{๒๐}ก^{๒๐}่อน ^{๒๑}จ^{๒๑}ึง^{๒๑}ได้^{๒๑}พบ^{๒๑}ก^{๒๑}ว^{๒๑}า ๗ คือ พระเจดีย์ใหญ่ขนาด
พระมหาธาตุริม^{๒๒}น้ำ^{๒๒}อยู่^{๒๒}กล^{๒๒}าง มีพระเจดีย์ราย ๓ ด้าน วิหาร
ด้าน^{๒๓}เหนือ^{๒๓}ว^{๒๓}าง^{๒๓}เล^{๒๓}อะ ๆ ทำ^{๒๔}น^{๒๔}อง^{๒๔}นี้

นอกนั้นพระเจดีย์รายล้อม ๓ ด้าน ๑๔ องค์

ที่เขาคนธากถางเข้ามาให้ดูได้เพียงนี้ นอกนั้นเป็น
ป่าทึบไม่ใช่รกรอย่างกรงเก่าเป็นป่าสูงไม้ใหญ่ ข้างล่างโปร่ง
ทั้งในเมืองนอกเมือง เหตุด้วยทรงร่างเป็นปามาช้านานกว่า
กันมาก ข้อซึ่งจะโจษสงสัยว่าเป็นเมืองไตรตรึงษ์แน่ละหรือ
เพราะมีข้อที่พาสงสัยกันว่า เจ้าแผ่นดินลงมาแต่เชียงราย
เวลานั้นเมืองกำแพงเพชรก็มีเจ้า เหตุไฉนจะข้ามลงไปสร้าง
เมืองไตรตรึงษ์ขึ้นในที่ใกล้ ห่างกันเพียง ๔๐๐ เส้น ความที่
เดาว่า เมืองกำแพงเพชรมีเจ้าอยู่ในเวลานั้น น่าจะเดา
จากบัญชีเมืองประเทศราชครั้งแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง ในท้อง
เรื่องที่ว่าเจ้าเชียงรายยกมาลง ไม่ได้กล่าวว่าตีเมืองกำแพง-
เพชร ไปตั้งเมืองแปะ เมืองไตรตรึงษ์ที่เดียว จึงเกิดสงสัย
ที่จริงคงจะได้เมืองกำแพงเพชรแล้ว แต่หากจะย้ายไปสร้าง
เมืองใหม่ให้เป็นเกียรติยศ หรือด้วยความขัดข้องประการใด
เมืองกำแพงเพชรที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกคงจะเกี้ยวทองหรือ
อยู่ในอำนาจเมืองสวรรคโลก สุโขทัย พิษณุโลก จึงตั้งทาง
ฝั่งที่เป็นแผ่นดินเดียวกัน ถ้าพวกเชียงรายจрма จะไปตั้งฝั่ง
ตะวันตกก็ได้ เพราะถูกต้องความในจดหมายว่า ข้ามแม่น้ำ
โพไปตั้งฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร เห็นจะเป็นเมืองไตร-
ตรึงษ์แน่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวถึงวัดพระปรางค์ซึ่งอยู่ในกำแพงเมืองไตร-
ตรังษ์ ไว้ว่า

“คราวนี้เขาบอกว่าเขาได้ถางวัดในเมืองไตรตรังษ์ไว้
ให้วัด ๑ จึงเดินไประยะทางราว ๒๐ เส้น วัดนี้เมื่อครั้ง
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จ ด้วยเหตุใดหาทราบไม่ หาได้
ถางไม่ ไปถางวัดเล็กอีกวัด ๑ ถวายทอดพระเนตร วัดที่ถาง
ใหม่นี้เป็นวัดใหญ่และเป็นวัดหลวง มีพระเจดีย์ใหญ่แบบ
สุโขทัย ประมาณเมื่อบริบูรณ์จะสูงสัก ๑๕ วา ผิดกับองค์
อื่นที่มีमुखสูงทางด้านตะวันออก เป็นที่ตั้งพระพุทธรูป และมี
บันไดขึ้นไปที่มีมุขอย่างพระปรางค์ มีเจดีย์รายรอบเจดีย์ใหญ่
สามด้าน นับได้ ๑๕ องค์ ทางด้านตะวันออกเป็นพระอุโบสถ
ก่อเสาศิลาแลง วัดอยู่นอกนั้นก่อด้วยอิฐทั้งนั้น แต่เป็นขนาด
ใหญ่”

ตามข้อความนี้เป็นสภาพของวัดพระปรางค์ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๖๔ ปัจจุบันสภาพได้เปลี่ยนแปลงไปดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้
นิยายที่เกี่ยวกับเมืองนี้คือ ตำนานท้าวแสนปม เจ้า-
หน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ ได้จดจากคำเล่าของนายจื่อ เจริญ
วงศ์ ซึ่งขณะนี้อยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร มีความว่า

ท้าวแสนปมเป็นชาวเมืองตาก มีปมอยู่ทั่วตัว เป็นคน
กำพร้าพ่อแม่แต่ยังเล็กมาก ได้ไปอาศัยอยู่กับพระภิกษุองค์
หนึ่งชื่อรุ่ง ทวดพร้า เมืองตาก ต่อมาอาจารย์รุ่งก็ได้จัดให้
ท้าวแสนปมบวชที่วัดพร้า เมื่อลาสิกขาบทแล้วท้าวแสนปม
ก็ไปทำไร่อยู่ที่เมืองไตรตรึงษ์อยู่แต่เพียงคนเดียว

เมื่อท้าวแสนปมตากถางและปราบไร่ให้เรียบร้อยแล้ว
พอรุ่งขึ้นไร้ก็นับรอกขึ้นอีก เป็นเช่นนี้อยู่ ๒-๓ ครั้ง
ท้าวแสนปมจึงเฝ้าดู ก็จับได้ว่าลิงมาตีต้นไม้ให้ลูกขึ้นมาอีก
ท้าวแสนปมจึงออกวิ่งไล่จับลิง เมื่อจับได้แล้ว ลิงก็ร้องบอก
ขอถ่ายตัวโดยบอกว่าจะให้หม้องกับท้าวแสนปม ท้าวแสนปม
ก็ยังไมยอมปล่อยลิง ลิงจึงว่า หม้องนี้เป็นหม้องวิเศษ ถ้าตีแล้ว
จะขออะไรก็ได้ ท้าวแสนปมก็ปล่อยลิงไป แล้วตีหม้องขอให้
ปมหายไ้จากร่างจนหมดสิ้น ต่อมาท้าวแสนปมไปได้นาง
ผกาแก้ว ลูกสาวเจ้าเมืองกำแพงเพชร มาเป็นเมีย ต่อมา
ท้าวแสนปมเกิดทะเลาะกับเจ้าเมืองกำแพงเพชร ท้าวแสนปม
จึงแผลงฤทธิ์ให้พ่อตา ดู โดยเอาช้างลงแม่น้ำที่เมืองไตรตรึงษ์
จนเต็มลำแม่น้ำปิง แล้วให้ช้างช้และให้ลอยอืดขึ้นไปจนเต็ม
แม่น้ำถึงเมืองกำแพงเพชร จนพ่อตายอมแพ้

ที่ลำคลองเหนือวัดพระปรารักษ์ ซึ่งอยู่^{อยู่}ในเมืองไตรตรึงษ์
มีคลองช่อคลองขมิ้น มีปลาชุมมาก คลอง^{นี้}ยาวประมาณ ๒๕
เส้น ท้าวแสนปมไปทอดแหจับปลาที่คลอง^{นี้} เมื่อเหวี่ยงแห
ลงไปแล้วถึง^{ขึ้น}มา ปลาก็กลายเป็นขมิ้นหมด ท้าวแสนปม
ก็นำเอาขมิ้นกลับไปบ้าน เมื่อถึงบ้านขมิ้นก็กลายเป็นทองคำ
ท้าวแสนปมจึงเอาทองคำตีแผ่^{ตี}ทำเป็นเปลให้ลูกนอน ลูกท้าว-
แสนปมจึงได้ชื่อว่า ท้าวอุทอง

เทศกาล

๑. วันตรุษไทย

ตรงกับวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ มีการก่อเจดีย์ทราย แล้วพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นทำบุญตักบาตร เวลาเย็นและกลางคืนระหว่างเทศกาลตรุษมีการเล่นพื้นเมือง เช่น พวงมาลัย เข้าฮูลู เล่นแม่ศรี มอญซ่อนผ้า ฯลฯ จนถึงเที่ยงคืนจึงเลิก ปัจจุบันการเล่นพื้นเมืองแบบเก่า ๆ กำลังจะสูญไปหาได้ยาก

๒. สงกรานต์

วันที่ ๑๓ เมษายน ก่อพระเจดีย์ทราย แล้วมีการเจริญพระพุทธมนต์

วันที่ ๑๔ เมษายน เข้าถวายอาหารบิณฑบาตรแด่พระสงฆ์ เพลถวายอาหารเพลแด่พระสงฆ์ แล้วสงฆ์นำพระพุทธ พระสงฆ์ หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะสาดน้ำรดกันเล็กน้อยตามสมควร

วันที่ ๑๕ เมษายน เข้าตรุษถือเป็นพระยาวัน บรรดาผู้ใหญ่จะใช้ด้ายสีแดง ขาว รวมกันผูกข้อมือบุตรหลาน และผูกที่สัตว์พาหนะและบรรดาของที่มีค่า อวยพรให้ลูกหลานอยู่เย็น

เป็นสุข บางบ้านถึงกับใช้อาวุธปืนยิงขึ้นไปในอากาศ ในวัน
นั้นตอนเช้าจะนิมนต์พระสงฆ์ไปรับอาหารบิณฑบาตรเพลใน
บริเวณเมืองเก่า ณ ที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ก่อนถึงเวลาเพล
ประชาชนก็พากันไหว้เจ้าพ่อหลักเมืองและรำถวาย เสร็จพิธี
ถวายอาหารเพลแล้วก็พากันไปยังหอพระอิศวร เอน้ารตรป
พระอิศวร แล้วนำเอน้ามาสาครดบ้านเรือน ถือกันว่าจะได้
อยู่ร่มเย็นเป็นสุข เวลา ๑๔.๐๐ น. ประชาชนร่วมกันแห่
ผ้าข้อมควยสีเหลืองขนาดกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ยาว ๑๘ เมตร
ไปห่มพระธาตุที่วัดบรมธาตุ ตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพง
เพชร เสร็จแล้วมาช่วยกันก่อพระเจดีย์ทรายอีก ที่กลาง
หาดหน้าวัดบางเรียกว่า “พระเจดีย์ทรายน้ำไหล” เวลาเย็น
พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

วันที่ ๑๖ เมษายน ถวายอาหารบิณฑบาตรแด่พระ
สงฆ์ ถือเป็นการเสร็จพิธีฉลองพระเจดีย์ทรายน้ำไหล

ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน เวลาว่างคืนมีการ
เล่นพื้นเมือง และร่ำวงเช่นเดียวกับเทศกาลตรุษไทย
ปัจจุบันประเพณีนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

๓. พิธียอดผ้าป่าแถว

มีในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ในวันนั้นประชาชน
จะจัดเครื่องไทยธรรมบรรจุชะลอม หรือภาชนะอื่น ๆ ที่เห็นว่า

เหมาะสม ทำเป็นรูปช้างบ้าง ทำเป็นศพลีตายบ้าง ทำเป็น
 รูปชชกพาสองกุมารบ้าง มีผ้าสบง หรือจีวร หรือผ้าห่มเล็ก
 รวมไปกับเครื่องไทยธรรม เอาฟืมไม้ไปปักไว้ในบริเวณวัด
 บ้าง เป็นแถวยาวเหยียดสองข้าง เอาผ้าห้อยที่ฟืมไม้ที่ปักไว้
 ส่วนเครื่องไทยธรรมเอาวางแอบไว้ข้างฟืมไม้ จุฑารูปเทียน
 บูชา พอถึงเวลาประมาณ ๑๘ นาฬิกาเศษ นายกวัดจะเป่า
 ร้องให้บรรดาผู้ที่เป็นเจ้าของผ้าป่าจับสลากรายนามพระภิกษุ
 ที่ได้นิมนต์ไว้ เมื่อจับได้รายนามพระภิกษุแล้วเอาไปปักไว้
 ที่ผ้าซึ่งห้อยไว้ ส่วนเจ้าของผ้าป่าก็พากันหลบแอบอยู่ในเงามืด
 พอถึงเวลาประมาณ ๒๐ นาฬิกา นายกก็นั่งระฆังสัญญาณขึ้น
 ต่อจากนั้นพระภิกษุผู้ซึ่งรับนิมนต์ไว้ต่างก็เดินหาผ้าป่าอันมี
 รายนามของตนติดอยู่ เมื่อหาพบก็ชักเอาผ้าป่าไปตามพุทธ
 บัญญัติ เมื่อชักผ้าป่าเสร็จ พระภิกษุก็จะไปรวมเจริญพระพุทธร
 มนต์อวยชัยให้พรแก่ผู้บริจาค เป็นอันเสร็จพิธีทอดผ้าป่าแถว
 ต่อจากนั้นประชาชนก็จะพาไปยังลำน้ำบึง เพื่อลอยกระทง ที่จัด
 นำมาอย่างวิจิตรงดงาม เป็นรูปต่าง ๆ เมื่อจุฑารูปเทียนใส่
 ในกระทงแล้วก็ลอยให้ไหลไปตามน้ำ เป็นการเคารพสักการะ
 พระมหาเถรอุทิศเจ้า ซึ่งสถิตย์อยู่กึ่งกลางสะดือทะเลหลวง
 เพื่อให้ท่านประสาทพรชัยให้

๔. งานนมัสการพระมหาธาตุวัดพระบรมธาตุ

วัดพระบรมธาตุตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง หรือฝั่งนครชุม ปัจจุบันเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างของจังหวัด พระภิกษุสามเณรจำพรรษาอยู่เป็นจำนวนมาก มีเจ้าคณะจังหวัดกำแพงเพชรเป็นเจ้าอาวาส สิ่งสำคัญของวัดคือพระบรมธาตุ ซึ่งแซฟองกะเหรี่ยง (ที่ราษฎรเรียกกันว่าพญาตะก่า) รื้อของเดิมสร้างเมืองนครชุมออกแล้วสร้างใหม่เป็นแบบเจดีย์พม่า งานประจำปีของวัดนับเป็นงานประจำปีที่สำคัญที่สุดของจังหวัด มีประชาชนหลั่งไหลมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น ตาก สุโขทัย นครสวรรค์ เนืองแน่นตลอดระยะเวลา ๗ วัน ซึ่งถือเอาว่าเป็นระยะเวลานมัสกาลพระบรมสารีริกธาตุ ปิดทององค์เจดีย์ งานนี้เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๔ ค่ำของเดือน ๓ ทุกปี และจะมีติดต่อกันไปจนถึงแรม ๕ ค่ำ ของเดือนเดียวกัน จึงหยุดรวมเวลา ๗ วัน โดยเฉพาะในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันมาฆบูชา ตอนกลางคืนจะมีการเวียนเทียน และนอกจากจะเป็นวันอยู่ในระยะเวลานมัสการพระบรมธาตุดังกล่าวแล้ว วันยังเป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย คืนวันนั้นจึงเป็นคืนที่ประชาชนพากันไปนมัสการ และประกอบพิธีเวียนเทียน ปิดทอง กันมาที่สุดของงานเทศกาลนี้ตลอดระยะเวลา ๗ วัน มีมโหรีสพต่างๆ ให้ชม เช่น ภาพยนตร์ ลิเก ดนตรี และกิเกลา ฯลฯ

ตำนานท้าวแสนปมจากคำเล่าของ นายจ้อ เจริญวงศ์ เรื่อง เมืองไตรตรึงษ์

ท้าวแสนปมเป็นคนจังหวัดตากเดิมชื่อ บุญเลิศ มีปมอยู่ทั่วตัว พ่อแม่ตายตั้งแต่ ด.ช. บุญเลิศยังเล็ก จึงมาอยู่กับอาจารย์ซึ่งเป็นพระภิกษุช่อรุ่ง ซึ่งอยู่ที่วัดพร้าว ในจังหวัดตาก ภายหลังอาจารย์รุ่งบวชนายบุญเลิศให้ เมื่อสึกออกมาจากพระก็มาทำอะไรเพียงตัวคนเดียวที่เมืองไตรตรึงษ์

นายบุญเลิศถากถางและปราบไร่ให้เรียบ แต่ในวันรุ่งขึ้นไร่นั้นก็กลับรกอีก ทำให้เกิดความสงสัยทำเช่นนั้น ๒-๓ ครั้ง จึงเผาคูกับได้ว่าถึงมาตีต้นไม้ให้ลูกตั้งตัวขึ้นมาอีก จึงออกจับลิงได้ลิงจึงขอถ่ายตัวโดยบอกว่าจะให้หม้องกับนายบุญเลิศ แต่นายบุญเลิศไม่เอา ลิงจึงว่าหม้องนี้เป็นหม้องวิเศษ ถ้าตีแล้วจะขออะไรก็ได้ นายบุญเลิศจึงยอมตกลงด้วย เมื่อได้หม้องแล้วก็ตีหม้องขอให้ปมตามตัวหายหลุดไป

ต่อมาได้นางพกาแก้ว ลูกสาวเจ้าเมืองกำแพงเพชร เกิดทะเลาะกับเจ้าเมืองกำแพงเพชร ท้าวแสนปมจึงแปลงฤทธิ์ให้พ่อตาคุยโดยเอาช้างลงแม่น้ำที่เมืองไตรตรึงษ์จนเต็มลำ-

แม่น้ำปิง ให้ช่าง^๕แล้วให้ลอยอืด^๕ขึ้นไปจนเต็มแม่น้ำถึงเมือง
กำแพงเพชร จนพ่อตายอมแพ้

ที่ลำคลองเหนือวัดพระปรางค์ซึ่งอยู่ที่เมืองไตรตรึงษ์
มีคลองชื่อกลองขม^๕นี้มีปลาชุมมาก คลองยาวประมาณ ๑ ก.ม.
เศษ ท้าวแสนปมไปทอดแหจับปลาในคลองนี้และเหวี่ยงแห
ลงไปตึง^๕ขึ้นมา ปลาก็กลายเป็นขม^๕ไปหมด พอเอาขม^๕นั้น
กลับมาบ้าน ขม^๕นั้นก็กลายเป็นทองคำ ท้าวแสนปมจึงเอาทอง
มาตีแผ่^๕ทำเป็นเปล^๕ให้ลูกนอน ลูกท้าวแสนปมจึงได้ชื่อว่า
ท้าวอยู่ทอง

ในสมัยก่อนประมาณเดือน ๓-๔ จะมีช่างเป็นจำนวน
มากออกมาจากป่ามาทิวัง^๕พระธาตุ แต่มาแล้วก็ไม่ได้ทำ
ลายอะไรนอกจากหักกิ่งไม้เล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วก็ข้ามแม่น้ำปิง
ไปยังฝั่งตรงข้ามเหนือบริเวณเมืองไตรตรึงษ์ มีชื่อทุ่ง ๆ หนึ่ง
เรียกว่า “ทุ่งปักขอช่าง”

เมืองไตรตรึงษ์

ห่างจากตัวจังหวัดกำแพงเพชรไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๘ กิโลเมตรเศษ เป็นตำบลไตรตรึงษ์อยู่ในเขตอำเภอเมือง บริเวณฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของแม่น้ำปิง เป็นที่ตั้งเมืองโบราณเมืองหนึ่ง ยังมีคันกำแพงและคูเมืองเห็นได้ชัด ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนานกับแม่น้ำ ขนาดกว้างประมาณ ๘๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๘๐๐ เมตร มีประตูเมืองด้านละ ๑ ประตู ภายในกำแพงเมืองมีวัดอยู่ ๒ วัด เรียกว่าวัดเจ็ดยอดและวัดพระปรางค์ เป็นโบราณสถานขนาดเล็กทั้ง ๒ แห่ง แต่เป็นที่น่าประหลาดว่านอกกำแพงเมืองออกไปทางทิศตะวันออก กลับมีวัดขนาดใหญ่ เรียกกันว่า วัดวังพระธาตุ มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นหลักของวัด สูงตระหง่านเสียดฟ้าด้านหน้าเป็นวิหารขนาดใหญ่ รอบ ๆ เจดีย์องค์ใหญ่มีเจดีย์รายอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งความที่เป็นวัดใหญ่และสลักสำคัญเช่นนี้ ควรจะอยู่ภายในกำแพงเมืองมากกว่าอยู่ในชานเมือง

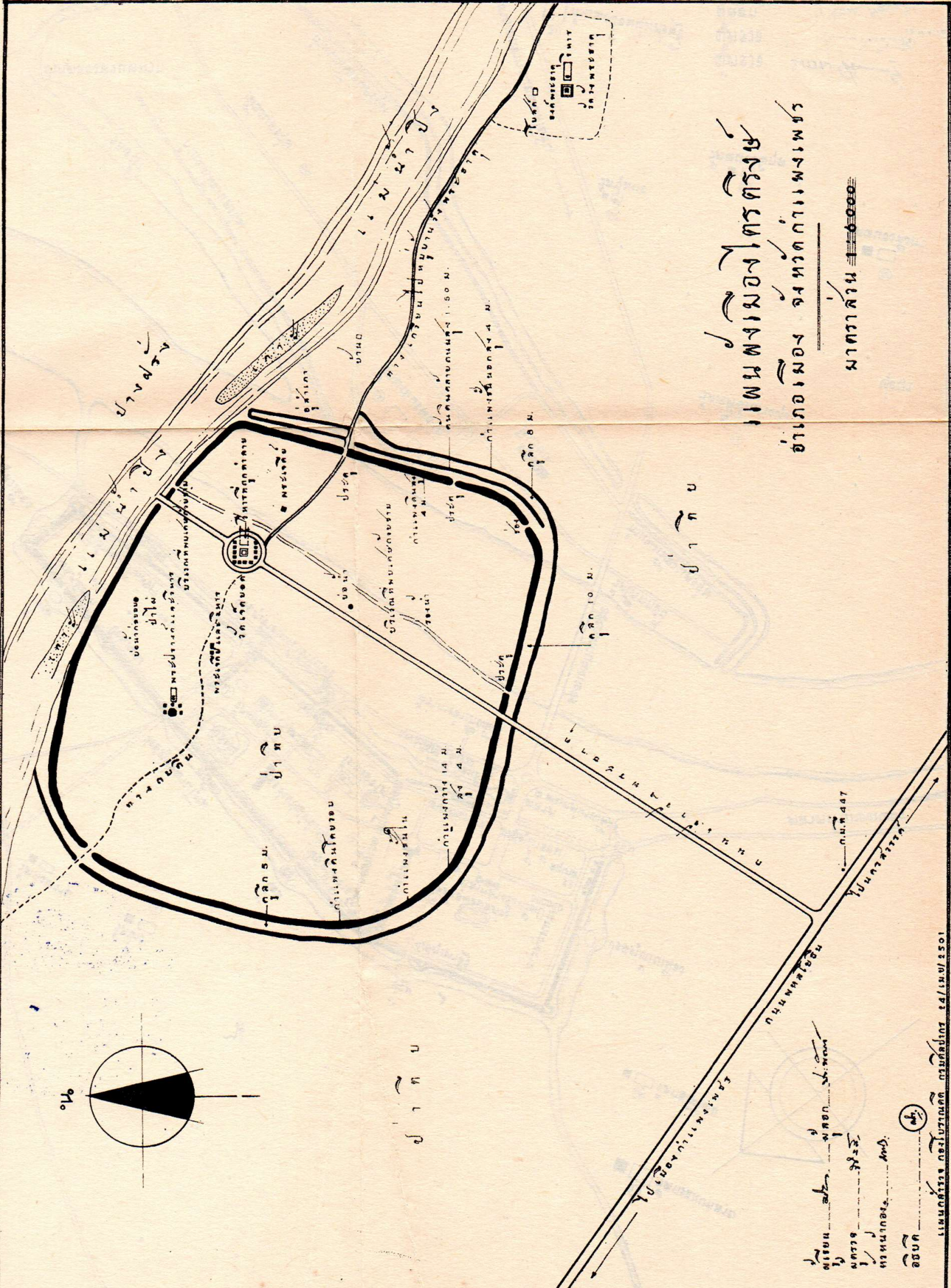
ตำนานสิงหนวัตกล่าวว่า พระเจ้าไชยศิริเชียงแสนหนีพม่ามาจากเชียงรายแล้วมาสร้างเมืองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐

เศษ พงศาวดารสังเขปว่ากษัตริย์องค์หนึ่งหนีทัพพม่ามาจาก
 เชียงรายเป็นผู้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๑ นิทานชาวบ้านว่า
 นายแสนปมชายทุกคติซึ่งบั้นปลายชีวิตได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
 เป็นผู้สร้าง และเปลี่ยนพระนามจากนายแสนปมเป็นไชยศิริ
 เชียงแสน พงศาวดารสังเขปไม่ได้กล่าวชื่อกษัตริย์ผู้สร้าง
 แต่ทว่าหนีพม่ามาจากเชียงรายเหมือนกันจึงน่าจะเป็นคนเดียว
 กับตำนานสิงหนวัต มีผิดกันไปแต่ พ.ศ. ซึ่งคงจะคลาด
 เคลื่อนกันไป แม้เรื่องผู้สร้างเมืองนี้ทั้ง ๓ จะเป็นเรื่อง
 เดียวกันที่เล่าแตกแขนงออกไป หรือจะเป็นคนละเรื่องกันก็
 ตามสิ่งหนึ่งที่ตรงกัน และน่าเชื่อได้คือ ผู้สร้างเมืองนี้คือ
 พระเจ้าไชยศิริเชียงแสน และจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ขุดค้น
 พบเป็นต้นว่า พระพุทธรูปบุเงิน ๓ องค์ ที่วัดวังพระธาตุ
 เครื่องสังกโลก เห็นได้ชัดว่าพระพุทธรูปบุเงินนั้น เป็นศิลปะ
 สมัยอยุธยา พระเจ้าไชยศิริเชียงแสนจึงคงจะสร้างเมืองขึ้น
 เมื่อราว ปลายสมัยสุโขทัย หรือต้นสมัยอยุธยาเป็นอย่าง
 มาก และเมืองไตรตรึงษ์ที่กล่าวนี้ไม่น่าจะเก่าไปกว่า
 พ.ศ. ๑๙๐๐

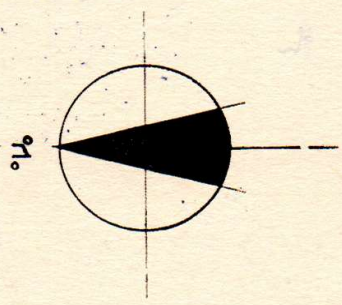
หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนา ถนนบำรุงเมือง พระนคร
นายพยุ่ง ทิพย์เนตร ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๓

แผนผังเมืองไตรรงค์
อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร

มาตราส่วน 1:60,000

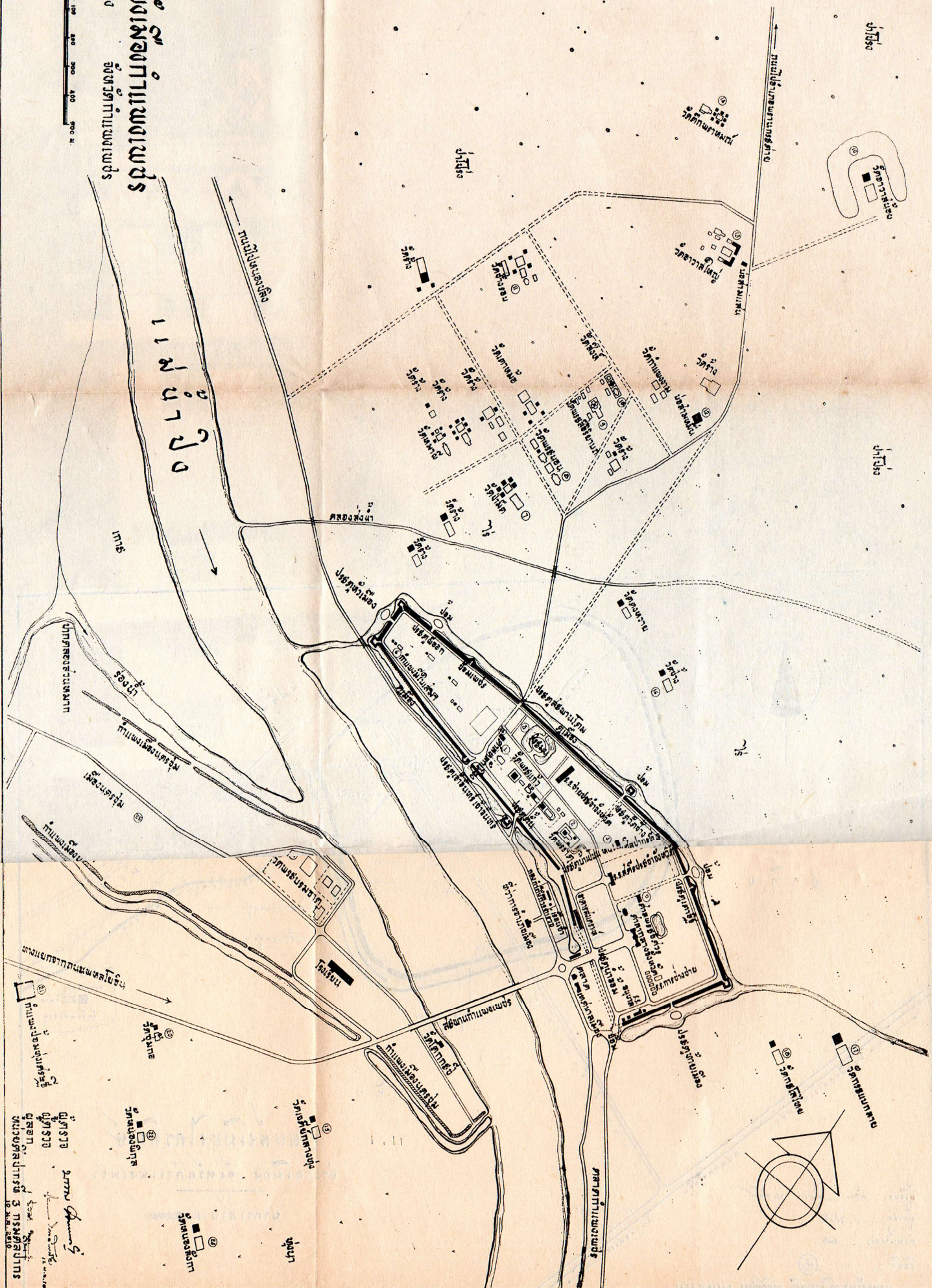

ผู้เขียน: ...
 หน้าที่: ...
 หน่วยงาน: ...
 อนุมัติ: ...

0 100 200 300 400 500
กิโลเมตร

แผนที่แสดงอาณาเขต ของประเทศไทย

จังหวัด...

ผู้จัดทำ
ผู้ตรวจ
ผู้แก้ไข
ผู้พิมพ์
ผู้จัดพิมพ์
ผู้จำหน่าย

แก้คำผิด

หน้า	๑๐ พ.ศ. ๒๑๐๗	แก้เป็น	พ.ศ. ๒๑๒๕
	๑๐ พ.ศ. ๒๑๐๘	แก้เป็น	พ.ศ. ๒๑๒๗
	๑๐ พ.ศ. ๒๑๐๙	แก้เป็น	พ.ศ. ๒๑๒๗
	๑๐ พ.ศ. ๒๑๑๐	แก้เป็น	พ.ศ. ๒๑๒๗
	๑๐ พ.ศ. ๒๑๑๒	แก้เป็น	พ.ศ. ๒๑๒๘
๒๕ บรรทัดที่ ๑๕	พระนคร	แก้เป็น	กำแพงเพชร